

תנועת הפועלות בארץ-ישראל מראשיתה עד 1927 *

דפנה יזרעאלי

מתחילת התארגנותה, בשנת 1911, שאפה תנועת הפועלות להרחיב את גבולות תפקידה של האשה היהודית בחברה ולהבטיח את השתתפותה המלאה בתהליך הקימום הלאומי היהודי. האכזבה של קבוצת נשים קטנה מהתפקיד המוגבל והמעמד הנחות שנועד להן בעבודה ובחיי החברה, היא שהביאה להתפתחות התנועה בתוך מחנה הפועלים הארץ-ישראלי. מייסדות התנועה היו חלוצות שעלו לארץ בשנים 1904-1914, רובן ככולן ממזרח-אירופה, ולאחר מלחמת-העולם הראשונה קיבלו תגבורת מן הנשים שהגיעו בשנים 1919-1923. שתי תקופות אלה — ימי העלייה השנייה והעלייה השלישית — נחשבות כתקופות שעיצבו את החברה הישראלית.¹ תקופות אלו, שהצטיינו ביצירתיות חברתית, בנכונות לערער על מוסכמות ולערוך ניסויים בדפוסי-חיים חדשים, היו מכריעות גם מבחינת מעמדן של הנשים בחברה החדשה. רבים מהמכשולים שעמדו בדרך לכנייה מחדשת של תפקידי שני המינים, צומצמו בתקופות ההן, והתנאים היו נוחים להגדרה-מחדש של התפקידים המסורתיים והיחסים בין גברים ונשים.

השוויון בין המינים שהושג בתקופת העלייה השנייה, וחשיבות התפקיד שמילאו בה הנשים — הם שניים מהמיתוסים על ראשיתה של החברה הישראלית, שזכו לחיזוק על-ידי תופעות מאוחרות יותר (כגון פעילותה של גולדה מאירסון ואחר הקמת המדינה — גיוס הנשים לצה"ל); אולם נושאים אלה לא עמדו מעולם לביקורת של מחקר שיטתי. אף-על-פי שזהו חקר אירוע שהתרחש כמקום, בפרק-זמן ובתנאים מסוימים, ומבחינה זו

* חיבור זה מוקדש בהערצה לזכרה של עדה פישמן-מימון, אשה רבת-פעלים בהעזה, כדבקות ובחזון. תרומתה החשובה למעמד האשה חיזקה אותו ואת החברה הישראלית כולה. הערכתי נתונה ליהודה סלוצקי ז"ל, אלקנה מרגלית, יונתן שפירא, יוסף גורני, עליזה לבנברג, שולמית אור וואב צחור, שקראו והעירו על חלקים שונים של חיבור זה בשלבי התהוותו; לאסתר עילם שעזרה לי רבות כאיתור מקורות; למוסיה ליפמן ולאילן גל-פאר מארכיון העבודה על הדרכתם המסורה; למחלקה להשכלה גבוהה של ההסתדרות ולמכון לחקר עבודה וחברה של אוניברסיטת תל-אביב על סיועם בתרגום והדפסה. נוסח אנגלי של מאמר זה הופיע ב-1981: A: 1981: 'The Zionist Women's Movement in Palestine, 1911-1927: A Sociological Analysis', *Signs*, VII, 1 (1981) pp. 87-114

הערת המערכת: מאמרה של דפנה יזרעאלי הוא הראשון מבין שני מאמרים בנושא תנועת הפועלות בארץ-ישראל אשר התקבלו במערכת. המאמר השני של דבורה ברנשטיין 'מעמדן והתארגנותן של נשים עובדות ביישוב העירוני — פועלות ו"נשי עובדים" בשנות העשרים והשלושים', יובא באחת החוברות הבאות של קתדרה.

1 ראה: ש"ג איזנשטדט, החברה הישראלית: רקע התפתחות ובעיות, ירושלים תשכ"ז, עמ' 11; א' ביין, תולדות ההתיישבות הציונית, תל-אביב תש"ה, עמ' 21; י' שפירא, אחדות-העבודה ההיסטורית: עצמתו של ארגון פוליטי, תל-אביב תשל"ה, עמ' 11.

הוא ייחודי, הריהו מבליט גם את ההתלבטויות העומדות בדרך-כלל לפני נשים בתנועות סוציאליסטיות, ובמיוחד בתקופות של תהפוכות כלכליות ופוליטיות. בעיתות כאלה גוברת בדרך-כלל הדרישה למחויבות מלאה של כל החברים, והתכיעה לנאמנות מוחלטת היא חזקה ביותר. וכך, ההזדהות עם התנועה בכללותה יוצרת מערכת של מעצורים לגבי ההתפתחות של אידיאולוגיה פמיניסטית ושל ארגון פמיניסטי נפרד, במיוחד כאשר אי-שביעות הרצון של הנשים מכוונת כלפי מעמדן בתוך התנועה עצמה.² המעצורים האלה ותוצאותיהם הקשורות בדרכה של תנועת הפועלות בארץ-ישראל הם הנושאים העיקריים של חיבור זה.

רקע

תנועת הפועלות התפתחה בתוך הזרם של הציונות הסוציאליסטית. הארגונים השונים של תנועת העבודה הציונית, שבסיסם היה בעיקר בערי האימפריה הרוסית דאז, הכריזו על אידיאולוגיה שוויונית. הנשים לא התארגנו באגודות נפרדות ולא הוטלו עליהן תפקידים מיוחדים, אף שהן נטו להיות פעילות בתחומים תרבותיים יותר מאשר בפוליטיקה.³ שוויון היה לכאורה מובן מאליו. מצב זה היה מנוגד למיבנה במיגזר הלא-סוציאליסטי של התנועה הציונית, שבו היו הנשים אגף נפרד שעסק בגיוס כספים, בחינוך ובפילנתרופיה.⁴ לאור מחויבותה האידיאולוגית של תנועת העבודה הציונית לשוויון חברתי, בולט חוסר התעניינותה בכעיות שחרור הנשים. הסבר אפשרי אחד מצוי בתיאוריה הסוציאליסטית שגרסה, כי ביטול המשפחה הפאטריארכלית ויחסי הניצול הקיימים בחברה הקפיטאליסטית יביא מעצמו לשוויון בין המינים.⁵ כך שבחברה החדשה שתיבנה בארץ-ישראל יובטח שחרור הנשים. אולם הסבר משכנע יותר הוא, שהתנועה הציונית הגדירה את בעיית הקיום היהודי כנושא החברתי היסודי והמכריע, אשר אליו יש לכוון את כל המאמצים. לנשים נאמר, שהאשה היהודיה חייבת לזכור שאפילו אותן נשים הנאבקות לשוויון וזכויות רואות אותה קודם כל לא כאשה אלא כיהודיה.⁶

תהיה הסיבה אשר תהיה, ערך השוויון בין גברים לנשים באידיאולוגיה הפוליטית המוקדמת של הציונות הסוציאליסטית נתפס כמובן מאליו וקיבל ביטוי בשילוב שני המינים בקבוצות ובפעילויות השונות שקדמו לעלייה לארץ-ישראל. מאחר שנחיתותן של הנשים בחברה לא נתפסה כמצב הדורש פעולה מיוחדת, גם לא ניתנה לגיטימציה להסדרים מוסדיים מיוחדים לשינוי מצב זה. נסיון של הנשים במסגרות של תנועת העבודה הציונית

2 ראה: J.M. Slaughter, 'Women and Socialism: The Case of Angelica Balabanoff', *The Social Science Journal*, XIV, 2 (1977), pp. 57-65

3 קציר, קובץ לקורות התנועה הציונית ברוסיה, תל-אביב 1964.

4 ראה, למשל: Stenographisches Protokoll Der Verhandlungen Des IV Zionisten Congresses: In London, 13-16 August, 1900. Wien, p. 5

5 סלוטר, לעיל, הערה 2.

6 מתוך מניפסט שהוכן על-ידי ועדת נשים ציוניות מסטניסלא (גליציה) ב-1897, נ' גלבר, תולדות התנועה הציונית בגליציה, ב, ירושלים 1958, עמ' 806.

אגודת 'בנות-ציון' ברווינסק, תרס"ד. השלישית מימין – שרה מלכין

לפני העלייה יצר אצלן מערכת של ציפיות, והיא שהיתנתה אחר-כך את תגובתן למציאות שבה נתקלו בארץ-ישראל.

בעלייה השנייה רוב המגבלות והחובות הרגילות הקושרות נשים לתפקידים ביתיים ולהגדרות מסורתיות של תחום פעילותן, לא היו קיימות. רוב העולים היו צעירים רווקים, ומיעוטם – זוגות צעירים ללא ילדים; רובם באו ללא הוריהם.⁷ מצב זה איפשר לשני המינים לנסות דרכים חלופות. ישנם סימנים לכך, שהחלוצות היו קבוצה נבחרת שהשתחררה מהשפעות דפוסי החיברות המסורתיים. המעבר לארץ-ישראל דרש מכל העולים נחישות החלטה ואידיאליזם, אולם במידה רבה עוד יותר נדרשו אלה מן הנשים. עליהן היה להיאבק נגד הפיקוח החברתי החזק יותר שהפעילו ההורים על בנותיהם, נגד הכתם שדבק ברווקה שעזבה את ביתה, במיוחד בחברתה של קבוצת-גברים, וכן נגד הקשיים הפיסיים של המסע עצמו.⁸ אין פלא אפוא, שהנשים היוו רק כשלושים אחוזים מתוך כלל העולים בתקופה ההיא;⁹ ובין החלוצים, שהיו בסך-הכל מיעוט קטן בעלייה, היה חלקן קטן עוד יותר.

7 ראה: י' גורני, 'השינויים במבנה החברתי והפוליטי של "העליה השנייה" 1904-1940, הציונות, א (תשל), עמ' 211-213.

8 ראה: צ' אבן-שושן, תולדות תנועת הפועלים בארץ ישראל, א, תל-אביב 1963, עמ' 208.

9 גורני (לעיל, הערה 7).

היו ביניהן שהחלו בהכנה עצמית ובתהליכי חיברות עוד לפני העלייה (הכשרה מוקדמת מאורגנת היתה מקובלת יותר בעלייה השלישית). כך, למשל, סיפרה שרה מלכין, אחת הדמויות הבולטות בחלוצות העלייה השנייה:

כשם שהציונים הצעירים תיארו לעצמם 'תמונה דמיונית' של פעולה 'כבירה' בעתיד, כך גם אנו הציוניות הצעירות חלמנו ע"ד 'מלחמה' וקרבנות בשביל רעיון הגאולה. כולנו, גם הצעירים וגם הצעירות, לא חשבנו הרבה ע"ד שאלת מה 'נעשה' כשנבוא לארצנו; כולנו שאפנו לחיי יצירה וקשר בלתי אמצעי עם אדמת אבותינו — ונחליט לעלות.¹⁰

בעוד רעיון ההקרבה העצמית למען אחרים מאפיין את 'האם היהודיה', ראו נשים אלה את עצמן כפועלות מעבר לגבולות הבית והמשפחה, בדומה לגברים ויחד אתם, וכמשפיעות על החברה הרחבה יותר. החלוצות הראשונות באו כשהן נכונות לקחת חלק בחיים החברתיים בצורה מלאה יותר מזו שהיתה פתוחה לפני נשים בחוגי הכורגנות היהודית ברוסיה. הן לא ציפו שיהיה עליהן להיאבק על מקומה ומעמדה של האשה, משום שהניחו כנראה, שהשוויון יבוא מאליה עם המעבר למולדת החדשה.

שנות ההתהוות: 1904-1911

שתיים מבין היצירות התרבותיות החשובות ביותר של העלייה השנייה היו הדמות האידיאלית של החלוץ והצורה האידיאלית של ארגון חברתי — הקבוצה (שקדמה לקיבוץ).¹¹ היסודות של האידיאל החלוצי היו בעיקרו של דבר גבריים באופיים, דבר שהגביר את משמעותם של ההבדלים הבניולוגיים בין המינים. 'חלוץ' הוא האדם ההולך לפני המחנה ומגשים את האידיאלים הנשגבים ביותר שלו. אידיאלים אלה כללו בין היתר אומץ-לב, גבורה ודבקות בעבודת-כפיים. עבודת הכפיים הפכה לאידיאל¹² ולדרך העיקרית, כפי שאמר א"ד גורדון, 'להירפא מן הנגע אשר דבק בנו'.

הבעיה הדוחקת ביותר שעמדה בפני העולים החדשים עם כואם לארץ-ישראל, היתה בעיית התעסוקה. לשווא התדפקו על דלתות בתי האיכרים המבוססים, אנשי העלייה הראשונה, אשר בעשרים השנים מאז עלייתם הגיעו לשגשוג הודות לעמלם ולעבודה ערבית זולה. האיכרים לא גילו אהדה לאידיאולוגיה שעליה ביססו עולים חדשים אלה את תביעתם להחליף את כוח-העבודה הערבי המנוסה, הצייתן והזול יותר, בעבודה יהודית. החלוצות, בחפשו תעסוקה, נתקלו במכשולים קשים עוד יותר מאלה שניצבו לפני הגברים. איכרי העלייה הראשונה ראו את דרישתן ל'עבודות של גברים' כ'בלתי-טבעית'. הם הכריזו עליהן חרם ואסרו על בנותיהם שלהם לבוא איתן בכל מגע שהוא.¹³ אותם האיכרים שגילו התנגדות

10 שרה מלכין, 'על הפועלת בכנרת', הפועל הצעיר, 11 (ט"ז באדר תרע"ב), עמ' 14.

11 ראה איזנשטדט (לעיל, הערה 1), עמ' 13-15.

12 ראה ביין (לעיל, הערה 1), עמ' 31, 53. ביין מציין שבתמונה הטיפוסית מתקופת העלייה השנייה מוצגים חלוצים המחזיקים כלי-עבודה.

13 ראה אבן-שושן (לעיל, הערה 8) עמ' 208-209; שרה מלכין (לעיל, הערה 10) עמ' 202.

ארכיון המדינה
לשכת המנהל הכללי
מס' 1000
תאריך: 1947
מקום: תל-אביב

חברות ארגון 'השומר'
תובעות מעמד שווה
וזכויות שוות בתוך
הארגון. על המכתב, מי"ט
בתשרי תרע"ט, חתומות
עטרה שטורמן, דבורה
דרכלר (נפלה כעבור שנה
בתל-חי) ויהודית הורביץ

1000

פחותה להפרה זו של כללי ההתנהגות המוסרית מצד הנשים, חששו לבטחונן. הרי כל צעירה, העושה עבודת-גבר בכרמים, עלולה להיראות כטרף קל בעיני הפועלים הערבים, שלא היו מורגלים לחופש כזה בקרב נשים 'מהוגנות'. דוד קלעי מצטט את החלוצה 'העקשנית' שרה מלכין: 'וכאשר זכתה עקשנית אחת לקבל עבודה של תלישת כרשינה בפרדס. בין עשרות ערביות, ולשם כך הוליכו אותה בגניבה בסימטות עקלקלות, הרי —

רק שלושה ימים ארך אשרי. באותם הימים קרה אסון במושבה; בכית אחד האכרים מת ילד. ותהום המושבה: וכי על שום מה מתים ילדים? הוה אומר: מפני החטאים... ואין זאת כי אם מת הילד על החטא הגדול של ה'רוסישה ציוניסטקה' [הציונה הרוסית] שהלכה עם גברים לעבוד בשרה מחוץ למושבה...¹⁴

נוכח מצב האבטלה, ומתוך השאיפה לייסד חברה יהודית מסוג חדש, פנו העולים לאזורים הצפוניים בארץ. בין היתר לאדמות הבלתי-מיושבות של הגליל התחתון ועמק-הירדן. במרוצת הזמן גיבשו צורה חדשה של חיים משותפים — הקבוצה. הנשים בקבוצה נשלחו באורח אוטומאטי לעבודה במיטבח ובמכססה.¹⁵ דומה שאותו מרד של הגברים ושל רבות מהנשים נגד מיבנה התעסוקה המסורתי של החברה היהודית, לא כלל את עבודת הנשים.

14 ד' קלעי, העליה השנייה, תל-אביב תש"ו, עמ' 92; אבן-שושן (לעיל, הערה 8), עמ' 208-209. 15 ברכה חבס (עורכת), ספר העליה השנייה, תל-אביב 1947, עמ' 556; ברל כצנלסון, כתבים, ד, תל-אביב 1948, עמ' 179.

ההנחה שעבודות הבית הן ענינה של האשה, נשארה חלק מ'העולם המובן מאליו'.¹⁶ האידיאולוגיה והמסגרות החברתיות הייחודיות שפיתחה העלייה השנייה, וכן הבעיות הנסיבתיות שבפניהן ניצבה, סייעו, לא במתכוון, להנצחת תפיסת-עולם 'טבעית' זו. על עמדתם של הגברים כותבת תחיה ליברזון, מהפעילות בין החלוצות:

רבים חשבו שהעלמה האידיאליסטית הבאה לא"י – תפקידה לשרת אותם. העלמות שהיו עדיין בלתי מנוסות נכנעו גם הן להשקפה זו, והאמינו כי בבישול ושיירות הן פותרות את רוב שאלותינו בא"י. כמוזרה היתה נראית העלמה שהעזה לפקפק בהנחה זו.¹⁷

יש משום אירוניה בכך, שהגברים ציפו מהנשים לבצע עבודות-בית כאלה, אשר כבית-הוריהן נעשו בדרך-כלל בידי משרתות. לאמיתו של דבר, הכשרתן לתפקידים שציפו מהן למלא באורח כה 'טבעי', היתה לקויה ומפח-נפשן היה כפול, משום שהתפקידים שהן קיוו למלא נמנעו מהן. אמנם גם הגברים לא היו לפני עלייתם ארצה איכרים או שומרים; אך ההנחה היתה, כי טבעי הוא שיטלו על עצמם תפקידים אלה. החרישה והעמסת היכול נחשבו לעבודות קשות מדי, ואפילו מזיקות לנשים. על הימים הראשונים בעמק-הירדן מספרת עליזה שידלובסקי, חברת קבוצת כנרת:

ששת השבועות הראשונים להיותי בארץ עבדתי בדגניה. באיזה רטט עקבתי אחרי יציאתם של החברים לעבודה ושובם הביתה. כהערצה הקשבתי בנקבם כשם כלי עבודה ומיני דגן שונים. ויחד עם זאת ליוותה אותי הרגשה סתומה של דכדוך נפש. של אי-שביעות רצון. ההתלהבות שמילאה אותי בנסעי לארץ לא ניתן לה מוצא. הנפש נמשכה לבוא כמגע עם הקרקע, לעבוד את האדמה. וזה לא ניתן לי, ואף לא לאחרות.

תפקידה של החברה בדגניה היה אז לטוות את החוטים הראשונים של בית הקבוצה. תפקיד זה לכאורה צריך היה להשביע רצון ולעורר גם עניין רב. ואף על פי כן, היה קשה והלב תבע וערג לדבר מה עיקרי וחשוב מבלי לדעת עוד לפרש, למה הוא בעצם עורג.¹⁸

הנשים לא זכו בדרך-כלל להדרכה שניתנה לחברי הקבוצות על-ידי אגרונומים מקצועיים בארץ-ישראל, וכך גדל עוד יותר 'פער היכולת' בין המינים. שיקולים כלכליים עודדו גם הם את קיומה של חלוקת העבודה המסורתית בין המינים. הקבוצות החדשות שהוקמו היו תלויות בהסתדרות הציונית העולמית, שעדיין לא השתכנעה כי הקולקטיביזם החקלאי עדיף על השיטה הקודמת של עובדי-חוות המודרכים על-ידי אגרונום מקצועי,¹⁹ שיטה שבה קיבלו החלוצים שכר, והנשים קיבלו פחות מהגברים.²⁰ על החלוצים היה להוכיח, שהקבוצה יכולה

16 ראה: K. Mannheim, *Ideology and Utopia*, New York 1952, p. 259

17 תחיה ליברזון, 'לשאלת הפועלת', הפועל הצעיר, 27 (י"א בניסן תרע"ג), עמ' 11-12.

18 עליזה שידלובסקי, 'יובלה של כנרת', רחל כצנלסון-שזר (עורכת), עם פעמי הדור, א, תל-אביב 1964, עמ' 7-6.

19 ראה: מניה שוחט, 'הקולקטיב', דברי פועלות מאסף, תל-אביב תר"ץ, עמ' 3-7.

20 ראה ביין (לעיל, הערה 1) עמ' 73.

להתקיים מבחינה כלכלית; וכיוון שהם ראו את הנשים כיצרניות פחות, חששו כי השתתפותן בחקלאות תגרום לגרעון, וכך הוגבלו הנשים לתפקידים 'מתאימים' יותר. על כן אותם הגברים עצמם שתבעו כי איכרי העלייה הראשונה יתעלמו משיקולים כלכליים ויעדיפו אותם על-פני הפועלים הערביים מנימוקים אידיאולוגיים, קיבלו עתה רק 1-3 חברות לקבוצה של 10-30 חברים. העובדה שמספר הנשים היה כה קטן, קשרה אותן עוד יותר לעבודות הבית, משום שגם מבחינה טכנית לא יכלו להתפנות לעבודת השדה, על בסיס של רוטאציה.²¹ אף-על-פי שעבודות הבית היו כרוכות במאמץ פיסי ניכר, מעמדן היה נמוך בקרב החלוצים, אשר קבעו סולם-ערכים בהתאם לסוג העבודה ולתנאים שבהם בוצעה. לחבר-קולקטיב היה מעמד גבוה יותר מאשר לכל שכיר; ו'עבודה יצרנית', כלומר עבודה שהפיקה מוצרים בני-שיווק, נחשבה לבעלת ערך רב יותר מאשר עבודה לא-יצרנית, למשל שירותים לחברי הקולקטיב. בתחום העבודה היצרנית נעשתה החקלאות, ובמיוחד הפאלחה, לתמצית המאמץ החלוצי, משום שהיא סימלה גם את העצמאות הכלכלית וגם את דחיית צורות החקלאות שנקבעו על-ידי איכרי העלייה הראשונה, שהיו תלויים בעבודה ערבית ובשוקי חוץ-לארץ. למרות הצורך החיוני בהן, לא נחשבו עבודות הבישול, הכביסה ותיקון הבגדים ל'עבודה יצרנית', ומשום כך דורגו במקום נמוך בסולם הערכים של החלוצים. אמנם הבישול לצורכי הקולקטיב נהנה מיוקרה רבה יותר מאשר בישול בכית פרטי, אולם גם הוא היה חשוב פחות מעיבוד האדמה.²² מאחר שתרומתה לבניין הארץ היתה עקיפה, נחשבה הטבחית בקבוצה לחלוץ בדרגה נמוכה יותר מהחקלאי; היא שירתה את החלוץ והחלוץ בנה את הארץ. אחת התוצאות הלא-מכוונות של האידיאולוגיה החלוצית, וכן של מסגרות החברה החדשות, היתה שהן הועידו לנשים רק תפקידים מישימים בחברה החדשה. לאמיתו של דבר, נשללה מהחלוצה האפשרות להפוך לנושאת הסמלים האפקטיביים של האידיאולוגיה החלוצית. אי-שביעות-הרצון של הנשים ותחושת קיפוחן הגוברת התמקדה בשלוש בעיות: המעמד הפורמאלי בקבוצה, השתתפות בהכרעות והיחס כלפיהן מצד החברים.

כאותן שנים ראשונות לא הוענקה לנשים חברות מלאה בקבוצה. ההנחה היתה, שהקבוצה מורכבת מחברים-גברים בלבד ושהנשים הספורות אינן אלא שכירות העושות את עבודת משק-הבית. הן גם לא נכללו בחברות בחוזים השנתיים שנעשו עם ההסדרות הציונית; וכדבריה של אסתר בקר — 'מרשימת כובשי המקום, שנערכה במוסד המיישב ואשר לפיה נקבע התקציב, נעדרו שמות החברות — כאילו לא נשאו בעול ובסכנה שלו שוה בשוה עם החבר. החברות לא השלימו עם העובדה הזאת, שקבעה את מעמדן, כאילו היו עובדות אצל

21 ראה: אבן-שושן (לעיל, הערה 8) עמ' 4-213. י' שפירא, עבודה ואדמה: חמישים שנות הסדרות הפועלים החקלאים, א, תל-אביב 1961, עמ' 226; עדה פישמן-מימון, תנועת הפועלות בארץ-ישראל, תל-אביב 1929, עמ' 37. אין בידינו מספרים מדויקים על התפלגות המינים בין הפועלים. לפי המקורות בשנת 1909, היו בגליל 168 פועלים יהודים, מתוכם רק 11 נשים, ומהן 6 בלבד עבדו בחקלאות. בשנת 1912 היו ביהודה 522 פועלים יהודים, 30 מהם נשים. במיפקד פועלים שנערך ב-1913 על-ידי 'המשרד הארץ-ישראלי' במושבות ובחווות הקרן-הקיימת, נפקדו 971 פועלים, ביניהם 194 פועלות (כ-19 אחוז מכלל הפועלים). בשנות המלחמה עלה מספר הפועלים החלוצים ל-1,500, בעוד שחלקן של הנשים עלה על 13 אחוז (200 נשים).

22 תחיה ליברוזן (לעיל, הערה 17); אבן-שושן (לעיל, הערה 8), עמ' 210.

חברי המקום — למעשה, רק בשרות בית.²³ עדה פישמן-מימון, הרוח החיה בתנועת החברות מראשיתה וההיסטוריונית של התנועה מסבירה:

בימים ההם היו חברי הקבוצה בדגניה וכינרת מקבלים משכורת חדשית מהמשרד ארץ-הישראלי. הפועלות החברות, שעבדו באותן הקבוצות, לא נזכרו בתוכנית שהוגשה ובחתימת החוזה השנתי בין המשרד ובין הקבוצה. הפועלות בקבוצה הביעו את התנגדותן לקיפוח הזכות להיות חברות שוות בקבוצה... ומשום כך, דרשו להכניס אותן ברשימת החברים שהוגשה למשרד ארץ-הישראלי, ואם לאו — אמרו לעזוב את הקבוצה. על דרישתן זו באה תשובת החברים, כי עובדות המטבח אינן שייכות למשרד ארץ-הישראלי משום שהן עובדות לא במשק אלא במטבח, זאת אומרת הן פועלות של הפועלים, והאוכלים במטבח הם החייבים לשלם לפועלותיהם.²⁴

בנוסף לכך, נשללה מהנשים ההודמנות לכבוש תחומי-עבודה חדשים דרך החקלאות והשמירה על הקבוצה, כפי שניתנה לגברים, והן כעסו על אי-שיתופן בדיוני הקבוצה. על המצב הזה מספרות בתרעומת גם רחל ינאית בן-צבי,²⁵ אף שהיתה מעורבת בעניינים הכלליים יותר מחברות רבות אחרות, וגם תחיה ליברזון:

בקבוצה זו [כנרת] עבדו מהפועלות המנוסות והכי מסורות, זה היה בזמן שגרו בכתיה-העץ, והפועלות שמרו על חבריהן באכילה ובנקיון ובטיפול בזמן המחלה כאחיות ממש, יותר ממה שאפשר היה בתנאים ההם, ואת כל כוחותיהן ומרצן מסרו על עבודה זו, ובכ"ז לא יכלו הפועלים להתרגל לחשוב אותן לחברים ממש, ולא רצו להשלים עם העובדה כשראו שהפועלות מביעות דעות חפשיות בנוגע להנהלת העניינים ועומדות בתוקף על דעתן.²⁶

הבעיה של השתתפות הנשים באספות הקבוצה הוחרפה בשל העובדה, שמעטות יחסית ביניהן ידעו עברית, שפת לימוד התורה והתפילה בגולה ושפת החלוצים בארץ-ישראל. ממחקר על חלוצי העלייה השנייה שעדיין חיו בארץ-ישראל בשנת 1940, עולה, כי 60 אחוז מהגברים, לעומת 30 אחוז מהנשים, ידעו עברית בימי עלייתם לארץ.²⁷

הדבר שהרגיז ביותר את הנשים, ניתן להביעו במונח 'יחס'. בהקשר של העלייה השנייה היה מונח זה קשור במה שהנשים חשבו ליחס משפיל. לטענת הנשים, כלל יחס זה חוסר-התחשבות ואפילו לעג לרצונן העז לקחת חלק שווה בכניין הארץ. ומספרת שרה מלכין:

אבל אנחנו הצעירות לא עם מיכשולים נפגשנו בעבודתנו, כי עם יחס של ביטול ואדישות לכל שאיפתנו. רצינו יחד עם חברינו כדעה לפנינו, לעבוד עבודה אחת, אך

23 אסתר בקר, 'מחיי משפחת שומר', ספר העלייה השנייה (לעיל, הערה 15), עמ' 517.

24 עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 91.

25 רחל ינאית בן-צבי, אנו עולים: זכרונות, תל-אביב 1959, עמ' 394.

26 תחיה ליברזון (לעיל, הערה 17), עמ' 21.

27 גורני (לעיל, הערה 7), עמ' 216. לפי גורני, רמת ההשכלה הכללית של הנשים היתה גבוהה מזו של הגברים.

מהצעד הראשון פגשנו לעג ועלבון: האיכרים — בעיניהם היינו מוזרות. והפועלים? גם בעיניהם היינו מגוחכות. ומגוחכות היו לא רק אלה מאיתנו שרצו להרוס את הגדרים, הטבעיים לכאורה, ולאחוז במקצועות הקשים של העבודה החקלאית, כי אם גם אלו מאיתנו שטיפלו בעבודות, אשר בהן מסוגלה האישה להתחרות עם הגברים, גם אלו היו מגוחכות.²⁸

בעיית היחס עלתה תכופות ביותר במטבחי הקבוצות השיתופיות, וכן גם כאלה של קבוצות-עובדים אחרות. הנשים, שלא היו מורגלות לבשל, ובמיוחד לא בכלים פרימיטיביים ובמצרכים בלתי-מוכרים, שגם הם נמצאו רק בכמות זעומה ביותר — הכינו לעתים קרובות תבשילים לא-ערבים לחיך, ולעתים קרובות הביעו החלוצים את אי-שביעות-רצונם מהאוכל באופן שהשפיל את הטבחיות.²⁹

עם כל אכזבתן של החלוצות בקבוצות הגליל, היו גם מקרים שהפיחו תקווה להישגים חדשים. למשל, בשנת 1908 עלה בידי קבוצה קטנה של פועלים חקלאיים להקים בסג'רה קולקטיב עצמאי. בין החברים היתה מניה שוחט (או וילבושביץ). שהיתה מנהיגה סוציאליסטית רדיקאלית, פעילה ידועה עוד לפני עלייתה, ומן הראשונות שטיפחו את רעיון ההתיישבות הקולקטיבית בארץ-ישראל.³⁰ היא הצליחה לשכנע את האגרונום שניהל את החווה, כי ידריך גם את הנשים לחרוש עם צמד-שוורים. אף שהניסוי היה מוצלח,³¹ לא נראה כי זהו פתרון מעשי להשתלבות הנשים בעבודה פרודוקטיבית. הברירה נמצאה כגן הירק: בשנת 1909, ביוזמתה ובהדרכתה של אחת החברות — חנה מיזל, שהיתה אגרונומית מוסמכת — שתלו הנשים בחשאי את גן הירק הראשון, חבוי מאחורי גבעה מרוחקת.³²

הנסיין בסג'רה, שבו הוכיחו הנשים שהן מסוגלות לחרוש, הצדיק את התביעה לקחת חלק בעבודת האדמה,³³ והניסוי כגן-הירק סיפק דגם מתאים.³⁴ הסתבר, כי נשים מסוגלות להיות חקלאיות על-ידי יצירת ענפי-חקלאות חדשים שיתאימו ליכולתן הפיסית. ואכן בשנת 1911 נוסדה ככנרת חוות-לימוד מיוחדת לנשים, לאחר שחנה מיזל השיגה לצורך זה כספים מאגודת נשים ציוניות בגרמניה. העיתוי היה נוח, משום שקבוצת גברים הקימה אז במשק כנרת קולקטיב-פאלחה עצמאי. לחמש הנשים הראשונות, כהנהגת חנה מיזל, הוקצו חצר, חלקת-קרקע ומעט אמצעים להקמת משק משלהן. אחת מהן — שושנה בלובשטיין (סלע), אחותה של המשוררת הנודעת רחל — מתארת את החוויה:

28 שרה מלכין, לעיל, הערה 10.

29 כשהתבשיל היה חרוך עד כי החברים העדיפו להישאר רעבים ולא לאכול אותו, היה אחד מהם צועק 'רכבת' ומייד סידרו הגברים את קערוטיהם בשורה, בדומה לקרונות רכבת, ודחפו אותן לאורך השולחן בכיוון למטבח, כשהם שרים 'רכבת, רכבת'. ה'רכבת' היתה צעד של מחאה מצד החלוצים הרעבים, אך גם טקס של השפלה לגבי הטבחיות. צ' ליברמן, 'מטבח הפועלים בחדרה', ספר העלייה השנייה (לעיל, הערה 15), עמ' 272-273.

30 ראה: מ' זינגר, בראשית הציונות הסוציאליסטית: פרקים ודמויות, חיפה 1949, עמ' 234; רחל ינאית בן-צבי, מניה שוחט, ירושלים 1976, עמ' 50.

31 ביין (לעיל, הערה 1), עמ' 72.

32 ראה: שרה קריגסר, 'ראשית הכשרתנו החקלאית', ספר העלייה השנייה (לעיל, הערה 10), עמ' 506.

33 ממשי (מ' שמואלי), 'לשאלת הפועלת הגלילית', הפועל הצעיר, (ח' בכסליו תרע"א), עמ' 4-5.

34 רחל ינאית בן-צבי (לעיל, הערה 25), עמ' 381-383.

חניכותיה של חנה מייזל בחוות הלימוד לצעירות בכנרת, תרע"ב

ואנחנו הצעירות, גם לנו באה עתה תקופה אחרת, חדשה. החברים יהיו רק שכנינו. חיייהם יזרמו לחדר וחיינו לחדר. אנחנו מקבלות חלקת שדה מיוחדת, אשור תהי כולה, ברשותנו, מעובדה כרצוננו וכפי יכולתנו. תקופת זוהר, איזה שחרור!³⁵

לעת עתה לפחות, ויתרו נשים אלה על הרעיון שיוכלו להשיג את השוויון בקבוצה מעורבת.

ניצני התנועה

כדי שאנשים בלתי-מרוצים ייפכו לתנועה חברתית, יש צורך במודעות שלהם לכך שהם שותפים למצב אשר מכמה בחינות חשובות הוא בלתי-צודק.³⁶ תהליך-שינוי זה בא לידי ביטוי לראשונה באספת הפועלות שנערכה בכנרת, בפסח 1911. חנה מייזל כינסה את החלוצות לגלות להן את תכניתה להקמת חווה להכשרת נשים לעבודה חקלאית ולניהול משק. האספה נתנה לחלוצות הזדמנות ראשונה להחליף חוויות, לשתף אחרות בהתמרמרותן ולתת זו לזו תמיכה מוסרית. אף שרק שבע-עשרה נשים לקחו חלק בפגישה, ואף שלא הוקם עדיין כל ארגון רשמי — בכל זאת הניחה פגישה זו את היסוד לצמיחתה של תנועת-נשים

35 שושנה בלובשטיין, 'מהחיים בקבוצת כנרת', א' יערי (עורך), זכרונות ארץ ישראל, ירושלים תשי"ז, עמ'

בארץ-ישראל.³⁷ ראשית, 'בעיית הפועלת' צצה והופיעה במציאות חברתית והצדיקה הקמת מסגרת ארגונית נפרדת לשם הטיפול בה. משזוהתה ו'תויקה' מבחינה חברתית, יכלה הבעיה להפוך לבסיס לפעולה חברתית. שנית, אותה פגישה הגדירה את מגמות התנועה העתידה, התוותה את האסטרטגיה לשינוי וגיבשה גרעין של מנהיגות בקרב חלוצות העלייה השנייה. האוריינטאציה האידיאולוגית, שנוסחה לראשונה בכנרת, ואשר חזרה והושמעה בכל הוועידות הבאות של הפועלות, הדגישה את הצורך בשינוי עצמי. פירוש הדבר היה, שכדי להגשים את מטרתיהן, כלומר השתתפות שווה, היה על הנשים לשנות את עצמן. כפי שהן הכריזו:

אנו הפועלות כמו הפועלים... שואפים קודם כל, להבריא על-ידי העבודה את רוחנו וגופנו, להשיג על ידה את אותם החופש, היופי ושלמות הנפש שהגברת ט. מדברת עליהם... להשליך מעליהם באופן כזה בפעם אחת, את ההרגלים, את אופני החיים, ואף את אופני המחשבה שהביאו איתם עם הגלות.³⁸

כפי שראינו, האמונה באפשרות ליצור חברה טובה יותר היתה עקרון יסודי בתנועת העבודה הציונית. ובהגדרתן את השינוי העצמי כמטרתן העיקרית, נקטו החלוצות עמדה שהיתה קבילה מבחינה אידיאולוגית, ולכן גם מצודדת.³⁹ הן האמינו, כי לנשים יש פוטנציאל שווה לזה של הגברים, גם אם בשל סיבות היסטוריות נשאר פוטנציאל זה רדום. הכשרת נשים לעבודות-כפיים עשויה להביא לכך, שהן תגברנה על אופיין הסביל והתלותי, בהתאם לאידיאולוגיה הציונית. משתוכיח החלוצה את כישוריה במלואם, לא זו בלבד שהיא תתקבל כחברה מלאה בקבוצה, אלא היא אף תהיה מבוקשת על-ידי הגברים. גם עדה מימון מאשרת, כי 'בשחר התנועה חשבנו שעלינו רק לכבוש את המקצוע, ואשר לשוויון — הכל יבוא מעליו'.⁴⁰ החברות לא נטו להאשים את הגברים במצבן האומלל, כיוון שלפי טענתן, גם הם היו מושפעים מדרכי מחשבה והתנהגות מקובלים. אולם מכיוון שהם לא גילו כל הבנה לבעיית הפועלות, גם לא יכלו להביא לשינויים הדרושים. משום כך נטלו הנשים על עצמן את האחריות לפתרון הבעיה — יהיה עליהן לשנות את עצמן.⁴¹ החברות גם נמנעו מלהזדהות עם תנועות השחרור של נשים שפעלו באותה תקופה באירופה, ואף הדגישו את השוני בין אלה לבין תנועת הפועלות הארץ-ישראלית. הסבירה חיותה בוסל, ממיסדות התנועה:

37 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), א, עמ' 215.

38 קבוצת פועלות, 'דברים אחדים על אודות מאמרה של הגברת טהון', הפועל הצעיר, 26, (ד' בניסן תרע"ג), עמ' 12-13.

39 טרנר וקיליאן מונים שלושה תנאים חיוניים להליכתה של תנועה בדרך של שינוי עצמי (Self Transformation) ולא בדרך של שינוי מוסדי (Institutional Change): אמונה ששיפור מקיף הוא אפשרי; אמונה שיימצא הסדר חברתי שישקף את יושרו ואופיו של הפרט; וההכרה באחריותם העצמית של האנשים לתנאיהם הבלתי-משביעים רצון בהווה. R.H. Turner & L.M. Killian, *Collective Behavior*, Englewood Cliffs N.J., 1972², p. 275

40 עדה פישמן-מימון, לאורך הדרך, תל-אביב 1972, עמ' 121.

41 'מועידת הפועלת בגליל', הפועל הצעיר, 37 (י"ד בתמוז תרע"ד), עמ' 12-14.

כל התנועות האחרות נלחמות לזכויותיהן של החברות ואילו תנועתנו כאן בארץ נלחמת לזכותה למלא חובות [ההדגשה במקור] ומכאן החתירה לכיבוש עמדות עבודה במשק שלנו [דגניה], כיבוש מקצועות חדשים.⁴²

האידיאולוגיה שפנתה בכיוון של שינוי עצמי ולא של שינוי הגברים והמוסדות החברתיים, ודיברה בשם מילוי חובות ולא קבלת זכויות — היתה נחוצה כדי להשיג לגיטימציה ליצירת תנועת-נשים נפרדת בתוך תנועת הפועלים, שכן היא נמנעה מלהגדיר את המצב כמונחים של הפרדה או של קונפליקט. רשת הקשרים החברתיים שקשרו את תנועת הנשים של העלייה השנייה עם ההנהגה הגברית של תנועת העבודה, לא עודדה את החרפת הפיצול בין המינים. מספר חברים רבי-השפעה דווקא תמכו בחלוצות,⁴³ וגם מנהיגות תנועת הנשים המתעוררת היו קשורות עם המנהיגים הגברים באמצעות רשת של מסגרות חברתיות חופפות. רובן היו קשורות לחוגים הפוליטיים הפנימיים של האליטות המתגבשות. היה להם מוצא משותף ולעתים קרובות היו ביניהם קשרי-ידידות עוד לפני העלייה, וכן קשרי-משפחה או אף נישואין. מערכת היחסים הזאת הפעילה לחץ על הנשים, אשר חששו כי בגלל שאיפתן להסדרים מוסדיים נפרדים יאשימו אותן בחוסר-אמון ואפילו בכגידיה בחבריהן הגברים. האידיאולוגיה של שינוי עצמי אמורה היתה לבטל חשש זה, בהדגישה את המטרות המשותפות לחלוצים ולחלוצות ובטענה שהנשים צריכות להשתנות כדי לתרום בצורה יעילה יותר להגשמתם של הערכים והחלומות המשותפים.

האספה בכנרת הגדירה את יעדי הפעולה של תנועת הנשים. האסטרטגיה היתה לתבוע פיתוחם של ענפי-חקלאות חדשים, 'מתאימים לנשים', כגון גן-ירק, לול ורפת. הן דרשו גם בלעדיות בתחומי מקצועות אלה, בטענה שלגברים היו עבודות רבות אחרות. באספה נקבעו שתי דרכי-פעולה עיקריות: ראשית, הוקמה חוות-הדרכה נפרדת לנשים, שבה הן יכלו לרכוש מיומנויות טכניות וגם להתחיל בשינוי האישי בתוך סביבה תומכת, כלי שנוכחותם של גברים תפריע. שנית, הוחלט שבעתיד יצטרפו נשים רק לקבוצות שיהיו מוכנות לקבל לפחות עשר חברות, כך שתהיה להן אפשרות של חילופין בין עבודות הבית והחקלאות.⁴⁴ הדרך הראשונה נועדה להשיג את מטרת השינוי העצמי, השנייה — את זו של השתתפות.

מסגרת ארגונית ראשונה, 1914-1918

רצונן של הנשים בהקמת ארגון נפרד נבע מההכרה הגוברת והולכת, שמטרותיהן לא תוכלנה להתגשם באמצעות המסגרות הארגוניות הקיימות.⁴⁵ שתי המפלגות הפוליטיות — 'הפועל הצעיר' ו'פועלי ציון אחדות העבודה' — שהיו הגופים החשובים ביותר בתנועת העבודה

42 חיותה בוסל, 'תנועתנו שונה', מראשוני דגניה, קבוצת דגניה [ללא תאריך פרסום], עמ' 50.

43 ראה עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 50.

44 שם, עמ' 23.

45 ראה 'מועצת הפועלות', לעיל, הערה 41.

קבוצת הפועלות בחוות מגדל, אחד ממקומות העבודה היציבים שהעסיקו פועלות בתקופת מלחמת-העולם הראשונה, יחד עם מנהל העבודה בן-צור, מימין לשמאל: בת-ציונה פלנצבוים-פינשטיין, יהודית מנדלסון-ארלר, קוזלובסקי, לאה לופבן-רזנבליט, שרה בן-צור גרינשפון, לאה כץ, תחיה ליברזון, שרה פוקסמן, דבורה אמדורסקי, פוקסמן

לפני מלחמת-העולם הראשונה, התחרו על חברים מקרב העולים החלוצים. כדי לחזק את שורותיהן ולמשוך אליהן תומכים חדשים, הקימה כל אחת מהמפלגות האלה גופים שירותיים לחבריה, כולל קרן-הלוואות, קופת-חולים ולישכת-עבודה. בנוסף לכך, היו אגודות של פועלים חקלאיים בגליל וביהודה. המפלגות שלחו נציגים לאגודות אלה, אשר נשאו ונתנו בשם הקבוצות החקלאיות עם 'המשרד הארץ-ישראלי' של ההסתדרות הציונית העולמית וגייסו משאבים להתיישבויות חדשות.

נשים מעטות מאוד היו פעילות ובעלות השפעה במפלגות הפועלים, כך שהן היססו להעלות את בעיותיהן המיוחדות. מלבד זאת, היו תמיד בעיות-קיום 'חשובות יותר', שעמדו בראש סולם העדיפויות. אף-על-פי-כן, אפילו גבר שהשקיף על המצב, התרשם מן האדישות לגבי בעיות הנשים וראה צורך להעיר על כך באחד מעיתוני הפועלים:

ופלא הדבר: הריני פה בא"י כמעט חמש שנים, השתתפתי בהרכה אסיפות פועלים, ומה לא נדבר באותן האסיפות? — על דברים שלא נולדו בעולם ועל דברים שנולדו נפלים; על היאוש שכתחיה ועל התחיה שביאוש — על הכל נדבר שם, ואף פעם לא שמעתי, שתעלה על סדר היום של האסיפה גם שאלת הפועלת החקלאית או שאיזה נואם יגע בשאלה זו בדרך אגב.⁴⁶

להעדר שיתופן של הנשים בגופים מקבלי ההחלטות בתנועת העבודה היתה השפעה מצטברת. כשהסתדרות החקלאית בגליל לא הזמינה נציגה לוועידתה החמישית בשנת 1914,

התפרצו החלוצות לישיבה ומחו בלהט.⁴⁷ כתוצאה מכך הוחלט לכנס ועידה נפרדת של פועלות חקלאיות, כעבור שלושה חודשים בלבד. שלושים נציגות ייצגו מאתיים ותשע נשים⁴⁸ — ועידה ראשונה של צירות נבחרות. בסיום נבחר ועד-פועלות שכלל חמש חברות, וכך נוסדה הזרוע הארגונית הראשונה של תנועת הנשים.

גם בשנות המלחמה קיימה תנועת הפועלות שתי מסגרות ארגוניות: הוועידה השנתית וועד הפועלות. בין השנים 1914-1918 נערכו חמש ועידות, כשהנציגות נשלחו באופן פרופורציונאלי על-ידי הקולקטיב החקלאי או קבוצת העבודה. ככל ועידה נבחר ועד, שתפקידו היה לשמור על הקשר עם הפועלות ולייצגן במרכז החקלאי. ועד הפועלות ארגן ותיאם את פעילויות התנועה בין הוועידות.

הנושאים שעלו על סדר-יומן של הוועידות השונות בתקופת המלחמה, היו דומים לאלה שהועלו בכנרת בשנת 1911,⁴⁹ אף שעלו גם נושאים נוספים. כשהחלוצות החלו להביא לעולם את הילדים הראשונים, נעשתה דוחקת הבעיה של שילוב הטיפול בילד עם העבודה מחוץ לבית. אילו היתה כל אשה צריכה לטפל בילדיה-שלה, היתה נאלצת לוותר על כל עבודה אחרת, ואזי היו רבים מההישגים יורדים לטמיון. מאחר שהנשים קיבלו את גידול הילדים כאחריותן העיקרית, נמצא שהולדת הילדים עירערה את מעמדן. גם אם פה ושם הושמעה התביעה שהגברים יטלו חלק באחריות, למעשה היא לא נשקלה מעולם ברצינות. מרים ברץ מדגניה, האם הראשונה בקבוצה, מזכירה את מאבקה נגד הלחץ החברתי:

רווחה דעה, שאני צריכה להקדיש כל זמני לטיפול בילד. התגוננתי נגד הדעה הזאת בכל כוחי, ידעתי, שבדרך זו אפרוש מן הציבור ומכל המתרחש בקבוצה. ראיחי בזה תקדים מסוכן בחינוך ילדינו.⁵⁰

הפתרון שהתקבל היה הנהגת טיפול משותף בילדים, כשהנשים כחברות הקולקטיב עוסקות בתפקיד זה על-פי תור. רעיון זה, שבתחילה נתקל בהתנגדות מסוימת מצד אמהות צעירות, התקבל עד מהרה כדרך הרצויה ביותר לחינוך הילדים ולשחרור האשה לפעילות משקית וציבורית, ואף בשנים מאוחרות יותר קיבל לגיטימציה באותם מונחים.⁵¹

השתתפותן של הנשים בניהול ענייני תנועת העבודה היתה נושא נוסף שעלה בוועידות רצופות, כיוון שהנשים נוכחו לדעת יותר ויותר שהעבודה החקלאית אינה מוליכה באורח אוטומאטי להשתתפות בגופים מקבלי החלטות — אם של תנועת העבודה בכללה, ואם אפילו של הקבוצה עצמה.⁵²

הבעיה הכללית הדוחקת ביותר לגבי כל החלוצים באותה תקופה היתה התעסוקה. במשך שנות המלחמה זכתה תנועת הפועלות לכמה הצלחות חשובות בתחום זה. נשים שקיבלו הדרכה בכנרת, שולבו לאחר-מכן בקבוצות חקלאיות. השינוי במדיניות הכלכלית שחל

47 עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 54; 'י' שפירא (לעיל, הערה 21), עמ' 140.

48 'מועידת הפועלות', (לעיל, הערה 41).

49 ראה אבן-שושן (לעיל, הערה 8), עמ' 206.

50 מרים ברץ, 'איך כבשתי עבודה?' עם פעמי הדור (לעיל, הערה 18), עמ' 7.

51 ראה: 'ר' פורת, החינוך בקבוצות ובקיבוצים: עליה שניה-רכיעית, תל-אביב 1977, עמ' 41-42.

52 ראה: 'יהודית הררית, אשה ואם בישראל, תל-אביב 1959, עמ' 492.

קבוצת הפועלות בחוות בן-שמון, תרע"ג

בקבוצות החקלאיות בשנים 1914-1918 — מהסתמכות מוחלטת על גידול דגנים בכיוון של גיוון רב יותר — הביא לפיתוח ענפים חדשים, וכך גם נתן הזדמנויות חדשות לנשים. ירידת מחיר הגרעינים והבצורת שפקדה את הארץ בשנת 1919, האיצו את התהליך במגמה של גיוון ושל אי-תלות.⁵³ הנשים הצטרפו לקולקטיבים שעסקו בפאלחה וגם הקימו מספר קבוצות עצמאיות לגידול ירקות, אשר מכרו בהצלחה את תוצרתן בשווקים.⁵⁴ גני-הירקות מוקמו בדרך-כלל ליד מטבחי-הפועלים הציבוריים, שבהם הועסקו הנשים כטבחיות. רוב התכניות קיבלו סיוע כספי צנוע מההסתדרות החקלאית וכן מקבוצות נשים ציוניות בחוץ-לארץ, בתיווכו של ועד הפועלות.

התמורה שחלה בדימוי העצמי של הנשים ובמעמדן בתוך תנועת העבודה, משתקפת בהבדלים הבולטים בין האספה הראשונה בכנרת, בשנת 1911, לבין ועידות מאוחרות יותר. בכנרת היו הדלתות סגורות בפני גברים. ובאותם גברים שהופיעו, הוטחו האשמות שהם באו רק מתוך סקרנות, וכי למעשה הם אדישים לבעיותיהן של החלוצות.⁵⁵ כמושב הפתיחה של הוועידה שנערכה ב-1918 בתל-אביב, נכחו מלבד שבעים הצירות, גם מספר גדול של אורחים מזומונים, כולל נציגים רשמיים של המפלגות ושל המרכז החקלאי.⁵⁶ שינוי זה במדיניות

53 ראה בין (לעיל, הערה 1), עמ' 55, 164.

54 ראה: י' אטינגר, 'הקבוצות הקואופרטיביות בתחילת שנת תרע"ט', קונטרס א, 12 (כ"ו באב תרע"ט), עמ' 6-5.

55 עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 17.

56 יהודית הררית (לעיל, הערה 52), עמ' 492.

עדה פישמן, חיותה בוסל, עליזה שידלובסקי – ממייסדות תנועת הפועלות, יחד עם יוסף שפרינצק, תרפ"ג

משקף את תחושת בטחונה העצמי הגוברת של התנועה ואת ההכרה שזכתה לה בציבור. אף שתנועת הפועלות גרמה תמורה תרבותית חשובה בנורמות הנוגעות לתפקיד האשה, היא לא מקדה מיבנה חברתי שישמש מרכז-כוח ביחס לארגונים אחרים ביישוב ובתנועה הציונית העולמית. תשומת-הלב המעטה יחסית שהקדישו הנשים לפעילות ארגונית, נבעה בחלקה ממספרן המועט ובחלקה מן העובדה שהן קיבלו את האגודות החקלאיות, שבהן הן השיגו הכרה רשמית, כמסגרת הארגונית העיקרית. גורם חשוב נוסף היה, שהנשים העדיפו 'עשייה' על-פני 'ארגון'. אחד ממאפייניה של העלייה השנייה בכללה היה השאיפה לפעול למימוש האידיאלים על-ידי העשייה כשטח-ממש, ולא דווקא בדרך של פעילות פוליטית. הקמתן של מסגרות ארגוניות דורשת השקעת מאמצים, אשר לעתים קרובות יש להפנותם מפעילויות הקשורות ישירות בהגשמה עצמית. כך, לאחר עלייתם ירד אחוז החברים בכל המפלגות הפוליטיות, בהשוואה לתקופה שלפני העלייה, מ-51 ל-33 אחוז. מכין 47 האתוזים שהיו פעילים במפלגות בחוץ-לארץ, רק 14.7 אחוז המשיכו בפעילותם בארץ-ישראל.⁵⁷ אפשר להסביר מימצאים אלה בכך, שחברי העלייה השנייה העדיפו פעילויות הקשורות ישירות להגשמה עצמית, נטייה שהיתה כנראה חזקה בקרב הנשים עוד יותר מאשר בקרב הגברים.⁵⁸

בין השנים 1914-1918 לא פותחו כתנועת הפועלות שום גופי-קבע ארגוניים, פרט לוועידות ולוועדי הפועלות. תנועת הנשים לא פתחה משרד ולא שכרה צוות-עובדים. קשריה עם ציבור הפועלות היו רופפים ובלתי-סדירים. היא לא גבתה דמי-חבר ולא יצרה מאגר של אמצעים כספיים ממקורות אחרים. אותם כספים שהושגו, בין מהמרכז החקלאי ובין מארגוני-נשים בחוץ-לארץ, יועדו לתכניות מסוימות של תעסוקה והכשרה חקלאית; אולם תרומות כספיות אלה לא הפכו לסיוע קבוע ומתמשך.

דרכה של תנועת הפועלות בשנים 1918-1927

עם סיום מלחמת-העולם הראשונה החלה ביישוב תקופה של התפתחות בתחומים שונים, תקופה שבה צצו והתייצבו בעיות חדשות לפני תנועת הפועלות. בהשוותו את היישוב לפני מלחמת-העולם הראשונה ואחריה, מציין אייזנשטדט, כי 'אם היתה תקופת העלייה תקופת הדגש הרעיוני פתח המנדט תקופה של הגשמה מעשית ופיתוח מסגרות מוסדיות'.⁵⁹ יכולתה של תנועת הפועלות לממש את מטרותיה-שלה הושפעה משתי התפתחויות עיקריות: ראשית, בואה של העלייה השלישית (1919-1923); שנית, הקמת הסתדרות העובדים הכללית.

כרכים ממאפייניה החברתיים והאידיאולוגיים היתה העלייה השלישית המשך לעלייה השנייה.⁶⁰ היא כללה חלוצים סוציאליסטים צעירים ממזרח-אירופה, שהושפעו מהדעות שרווחו בתקופת המהפכה הרוסית. אולם מנקודת-ראותה של תנועת הנשים, נבדלה העלייה השלישית מהשנייה בשלוש בחינות: ראשית, חלקן של הנשים בעלייה השלישית בכללה היה גדול יותר — 36.8 אחוז.⁶¹ בקרב החלוצים הן היו 17-18 אחוז, כמעט פי שניים מן השיעור בשנים הראשונות של העלייה השנייה. בקרב העולים הלא-נשואים היה חלקן של הנשים אף גבוה יותר — 17 אחוז בשנת 1920, ו-30 אחוז בשנת 1922.⁶² שנית, רבות מהנשים הגיעו כחברות בקבוצות-חלוצים שונות ובגופים מאורגנים (קיבוצים), שנוסדו בגולה ואימצו לעצמם את עקרונות השיתוף והשוויון בייצור ובצריכה. שלישית, מספר גדול יותר של חלוצים נמשך אל הערים, שם הם היוו חלק ממעמד הפועלים העירוני החדש. האבטלה בעיר היתה חריפה במיוחד לגבי נשים.⁶³ מצב חדש זה הגדיל באופן משמעותי את ציבור התומכות הפוטנציאלי בתנועת הפועלות. אולם משיכתן לתנועה היתה מותנית ביכולתה להתמודד עם בעיית האבטלה בעיר.

מבחינת תנועת הפועלות, נפתחה התקופה בדרך-כלל בסימן רע. כמה קבוצות לגידול ירקות התמוטטו בשל הייבוא הבריטי המתחרה.⁶⁴ חוות הלימוד בכנרת נסגרה בשל מחסור באמצעים כספיים. מחלקת ההתיישבות של ההסתדרות הציונית חדלה לתמוך בקולקטיבים החקלאיים של הנשים, בהאמינה שהנשים תמצאנה את מקומן בקיבוצים. ועד הפועלות לא הצליח לזכות בהכרה שהעניקה ההסתדרות הציונית העולמית למוסדות אחרים של תנועת העבודה, ובמיוחד למפלגות הפוליטיות. במנותה את הסיבות לירידתם של משקי הפועלות מצינת רחל ינאית: 'קיפוח זכותנו בתוך מפעל ההתיישבות שלנו. הוצאנו מהתקציב של קרן היסוד... הפנו אותנו אל ההסתדרות ואל האגודות של נשים ציוניות לחפש אצלן אמצעים לבנין משקים'.⁶⁵ במלים אחרות, בשנת 1919, ערב בואה של העלייה השלישית, לא היו

58 שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 19.

59 אייזנשטדט (לעיל, הערה 1), עמ' 19.

60 שם, עמ' 20-22.

61 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), א, עמ' 400.

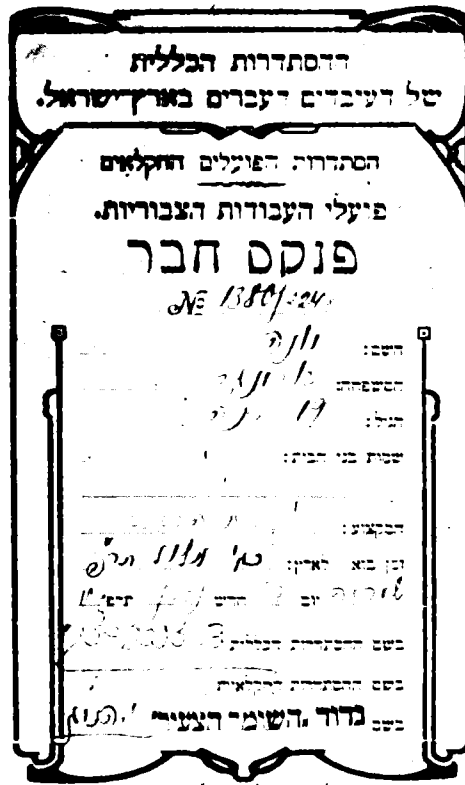
62 'ארו (עורך), ספר העליה השלישית, תל-אביב 1964, עמ' 43-44.

63 שם, שם.

64 ראה: רחל ינאית בן-צבי, 'שבלים', דברי פועלות מאסף (לעיל, הערה 19), עמ' 93-94; בין (לעיל, הערה

1), עמ' 157.

65 רחל ינאית, שם, עמ' 94.

פנקס-חבר משנת תרפ"א של יונה בודינגר (לימים: איסרון-און, ממייסדות קיבוץ תל-יוסף). הסיווג המקצועי: 'פועלת הכביש'

לתנועת הפועלות כלים משלה כדי להתמודד עם הבעיות החדשות של האבטלה וכדי לקדם את מטרותיה.⁶⁶

תחום התעסוקה החדש שהתפתח לאחר כינון המנדט, דהיינו בניית מסילות-ברזל וכבישים, ואחר-כך הבנייה בערים, לא קיבל את הנשים בכרכה.⁶⁷ אף-על-פי-כן לחצו הנשים להיכנס לתחום זה, ובשנת 1922 הן היוו 16 אחוז מכלל החברים בקבוצות הבניין, אף שמחציתן סיפקו שירותים, כגון בישול. בשנת 1924 החליטה אגודת פועלי הבניין להגדיל את מספר הנשים המתקבלות לקבוצות העבודה, להכשיר נשים בענפי הבנייה, לייסד קבוצות עבודה במלאכות המתאימות לנשים, כמו ריצוף, טיוח וצבעות, ולהציב נשים בתור לקבלת עבודות מתאימות.⁶⁸ אולם החלטות אלה לא הפכו מעולם לתכנית-פעולה של ממש. העבודה בבניין הפכה עתה לביטוי המובהק של האידיאל החלוצי ולאטגר לתנועת הפועלות, שביקשה לכבוש תחומים חדשים, כפי שהיתה החקלאות לחלוצות העלייה השנייה. אולם כמו קודמותיהן, גם עתה נתקלו הפועלות בהתנגדות חזקה.⁶⁹ העבודה היתה בצמצום, ומקומות העבודה המעטים חולקו בעיקר באמצעות לשכות העבודה של המפלגות הפוליטיות, והחל משנת 1920 באמצעות ההסתדרות. מאחר שחוזי-העבודה נמסרו רק

66 ראה עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 77-78.

67 ראה: תחיה לוי, 'עם התחלת הבניין', דברי פועלות: מאסף (לעיל, הערה 19), עמ' 130-132.

68 'הועידה השניה של הסתדרות פועלי הבניין', פנקס ההסתדרות, תוספת מיוחדת כ"א (אדר א' תרפ"ד), עמ' 27.

69 ראה עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 105-108.

פועלות בסלילת רחוב הכרמל בתל-אביב, לצד עצי השקמים (כיום רחוב המלך גיורג), תרפ"ה

לקבוצות, היתה השגת עבודה תלויה בהצטרפות לקבוצת-עבודה, צעד שהיה כרוך, עבור הנשים בקשיים. וכך אנו קוראים:

החברים התנגדו לשאיפתה [של הפועלת] מטעמים שונים. אמרו, עבודה זו המפרכת את הגוף אינה לפי כוחותיה של הפועלת; והיו שחששו שמא תופחת התוצרת בעבודה אם החברה תספח לקבוצת הבניין ועל ידי זה יופחת גם שכרם של החברים. השפיע גם אי-אמונה של החברה בכוחות עצמה.⁷⁰

נוכח ההתנגדות של קבוצות הגברים לקבלתן, ומתוך התמרמרות על שהואשמו בגרימת גרעונות כספיים, הקימו הפועלות קבוצות-עבודה משלהן ואף התחרו בגברים על קבלת חוץ-עבודה. באמצע שנות העשרים היו שתי קבוצות-בניין של נשים וקבוצות אחדות של מְרַצְפוֹת, וכן קואופראטיבים לגידול טבק ולכביסה.⁷¹

במאבק הבלתי-פוסק למציאת עבודה 'פרודוקטיבית' לנשים ולהעלאתן על דרך של עצמאות, הקימה תנועת הפועלות כחצי-תריסר חוות-לימוד ומשקי-פועלות, על-פי דוגמת הניסוי שנעשה בכנרת. פועלות גם החלו ליצור חבורות-קולקטיביות עצמאיות קטנות,

70 תחיה לוין, לעיל הערה 67.

71 ארו, לעיל, הערה 62.

שהתבססו על שילוב של עיבוד גן-ירק עם עבודה שכירה בחוץ.⁷² ארגון, עידודן ומימוןן של תכניות אלה היו הפעילות העיקרית של מזכירות מועצת הפועלות בשנות העשרים. לאחר מלחמת-העולם הראשונה גברה בתנועת הפועלים בארץ הנטייה לאיחוד, וזו הביאה בשנת 1920 להקמתו של אירגון-גג כללי. האגודות המקצועיות, קופת-חולים, 'המשביר', קופת-המילוה, לשכות-עבודה, המרכז לעלייה, המשרד לעבודות ציבוריות, וכן בתי-הספר והמטבחים הציבוריים של הפועלים, שהוקמו בשעתו על-ידי המפלגות הפוליטיות — כל אלה הועברו לרשות ההסתדרות.⁷³ מיזוגם של גופים אלה בתוך ארגון אחד, שנעשה השליט על כל המוסדות מייצרי המשאבים של תנועת העבודה, גרם גם לתלותה של תנועת הפועלות בו. אלא שתלות זו היתה בעייתית, מאחר שההסתדרות לא הכירה רשמית בקיומה של תנועת הפועלות כגוף פוליטי. בחירתם של הנציגים לוועידת הייסוד של ההסתדרות בדצמבר 1920 נעשתה על-פי ייצוג יחסי של המפלגות הפוליטיות. כיוון שתנועת הנשים לא חשבה את עצמה לסיעה פוליטית, אלא ראתה את מטרותיה כעוברות לרוחב כל חילוקי-הדעות האידיאולוגיים אשר פילגו את תנועת העבודה, היא לא הגישה רשימת-מועמדות נפרדת ולא היתה מיוצגת רשמית בוועידה. בקרב 87 הנציגים לוועידת הייסוד של ההסתדרות היו רק ארבע נשים, שנשלחו כולן על-ידי מפלגת 'אחדות העבודה' (פלג של מפלגת 'פועלי ציון'). אולם מנהיגות מועצת הפועלות כמו עדה פישמן-מימון ויעל גורדון, שבאו משורות מפלגת 'הפועל הצעיר', לא נבחרו.

כשלושים החברות, שהוזמנו להשתתף באופן פאסיבי בוועידה — כאורחות, הגיבו בחריפות על הייצוג העלוב של הנשים באמצעות המפלגות הפוליטיות ועל ההתעלמות מבעיות האשה העובדת. בשעות האחרונות של מושב הנעילה פנתה עדה פישמן-מימון, ממייסדות מפלגת 'הפועל הצעיר' וממנהיגות המאבק למען זכות הבחירה לנשים בכל מוסדות הממשל העצמי היהודי, וביקשה רשות מיוחדת להופיע לפני הוועידה.⁷⁴ היא הכריזה, כי החברות הצירות נבחרו על-ידי המפלגות ולא על-ידי הפועלות, ולכן הן אינן מייצגות ואינן יכולות כלל לייצג את ציבור החברות. היא הודיעה, שהנשים מתכוונות להקים ארגון משלהן בתוך ההסתדרות, ושם יסרכו לתת להן ייצוג במועצת ההסתדרות, 'תכריחו אותנו לנהל בפעם הבאה מלחמת בחירות נפרדת ולהגיש רשימת מועמדות משלנו'. הצעתה זכתה לתמיכה של חברים מרכזיים והתקבלה על-ידי הוועידה. שני מקומות במועצה נשמרו לנציגות שייבחרו ישירות על-ידי הפועלות.

הישג זה עורר פעילות ארגונית מחודשת בקרב תנועת הפועלות, אשר לא התכנסה מאז שנת 1918. מנהיגות העלייה השנייה יצאו לגייס תמיכה בקרב העולות החדשות, אך נתקלו בקשיים ואף בהתנגדות.

בשנות העשרים עבדו רוב הנשים בענפים שקשה היה לארגנם, כגון עבודות כתיים פרטיים, תעשייה זעירה, מסעדות ושירותי-תיירות שהיו אז בהתפתחותם. אך האוריינטאציה של הפעילות הוותיקות היתה ככיוון החקלאות והעבודה הקולקטיבית, כפי שהעירה רחל

72 ראה: 'לועידת הפועלת', הפועל הצעיר, 22-23 (א' באייר תרפ"ו), עמ' 7-8; 'הפועלת' שם, 24 (ט' באייר תרפ"ו), עמ' 7,4; 'ועידת הפועלת', שם, 25 (ט"ו באייר תרפ"ו), עמ' 16.

73 איזנשטדט (לעיל, הערה 1), עמ' 21.

74 'הוועידה הכללית של פועלי ארץ ישראל (דצמבר 1920)', אסופות, 1 (14 בדצמבר 1970), עמ' 60-62.

ינאית באותם ימים: 'ולא מקרה הוא שנושאות המשק הן גם נושאייה של התנועה. אכן גם בעיר הולך מספר הפועלות ורב, אולם את מהות התנועה מסמל משק הפועלות'.⁷⁵ פער זה בהשקפות הוסיף והיקשה על יצירת קשרים אפקטיביים בינן לבין הפועלות בעיר שעבדו בענפים אלו.

גיוס תמיכתן של החלוצות החברות באגודות הסוציאליסטיות אף הוא היה בעייתית. את המיפגש בין חלוצות העלייה השנייה וחלוצות העלייה השלישית אפשר לנתח במונחים של מיפגש בין 'דורות סוציולוגיים'.⁷⁶ מחלוצות העלייה השנייה נמנעה בשעתו ההשתתפות המלאה בקבוצות, ושאיפותיהן הושמו ללעג. לאחר עשור של מאבק הן מצאו, שהנשים עודן מקופחות ככל תחומי החיים הציבוריים. החלוצות מהעלייה השלישית, שהמנהיגות ביקשו לגייסן, עברו חירות בתוך מערכת-כוחות שונה, ולכן לא חשו עצמן כה מקופחות, כמו קודמותיהן. הן היו משולבות יותר בקבוצות סוציאליסטיות בעלות אידאולוגיה שוויונית חזקה ומעורבות מבחינה מינית, אשר סיפקו עבודה לחברותיהן.⁷⁷ אף שאי-שביעות-רצון מההפרדה המינית לגבי עבודה ומעמד היתה קיימת אפילו בקבוצות שוויוניות-קיצוניות, כמו 'גדוד העבודה', הרי זו באה לידי ביטוי, אם בכלל, רק בתוך הארגון עצמו ובאמצעות כלי התקשורת הפנימיים שלו,⁷⁸ ולא הציתה פעולה משותפת מעבר למחיצות הסיעתיות. הנאמנות לקבוצה ולמטרותיה עמדה כעת מעל הבעיות שאיחדו את הנשים עשור שנים לפני-כן. אף-על-פי-כן, מתוך יחס של כבוד לנשות העלייה השנייה, נענו חברות העלייה השלישית לקריאת תנועת הנשים להשתתף בוועידת היסוד של מועצת הפועלות שהתקיימה בשנת 1921;⁷⁹ ובאו אפילו כאלה שהתנגדו לתנועת נשים נפרדת.⁸⁰

הוועידה, על 43 הנציגות שייצגו רשמית 485 פועלות, הקימה את מועצת הפועלות, הזרוע הארגונית של תנועת הפועלות בתוך ההסתדרות. מועצת הפועלות בחרה מזכירות ונציגות לכל אחת מהמחלקות העיקריות בתוך ההסתדרות.⁸¹ המזכירות כללה את מנהיגות התנועה והיתה אמורה לממש את מטרות התנועה בין ועידה לוועידה. הוועידה השנייה התקיימה בשנת 1922 בהשתתפות 37 צירות שייצגו 600 חברות; ובשנת 1926 התקיימה ועידה נוספת בהשתתפות 150 נציגות שייצגו 6,000 חברות.

לקראת הוועידה השנייה, זו שנערכה בשנת 1922, כבר צפו ועלו על-פני השטח אותם המתחים שהיו חבויים בתוך תנועת הנשים, והסתמנו שתי סיעות עיקריות מנוגדות.⁸² שאפשר לכוונתן 'רדיקאליות' ו'נאמנות'. את ההבדל ביניהן אפשר לנתח במונחים של דרגת המחויבות לפמיניזם ושל האמון שנתנו החברות במנהיגות הגברית שתקדם את מטרות התנועה. ההנהגה הוותיקה, שאליה הצטרפו אלה מן העלייה השלישית שהתפכחו מאשליותיהן,

75 רחל ינאית בן-צבי (לעיל, הערה 64), עמ' 91. וראה גם: Deborah Bernstein, 'Comments on Izraeli's "The Zionist Women's Movement in Palestine, 1911-1927: A Sociological Analysis"',

Signs IX, 1 (Autumn 1983), pp. 173-177

76 מנהיים (לעיל, הערה 16), עמ' 276-322.

77 ראה ארו, לעיל, הערה 62, עמ' 43.

78 ראה, למשל: מחיינו — עתון גדוד העבודה, 25 (1922), עמ' 252.

79 ראה: חטיה דרורי, 'מרוסיה הסובייטית לוועידת חיפה', עם פעמי הדור (לעיל, הערה 18), עמ' 13-14.

80 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), ב, עמ' 199.

81 'החלטות ועידת הפועלות בחיפה', פנקס ההסתדרות, הוספה ה' (שבט תרפ"ג), עמ' 22-24.

82 ראה עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 182-183.

היתה הקיצונית יותר. הן לא סמכו על כך שההסתדרות, שנשלטה על-ידי גברים, תדאג לענייני הנשים. לכן תמכו בקיומו של ארגון-נשים נפרד חזק, אשר ייוזן ויכוון את פעולות ההדרכה והתעסוקה לנשים. ארגון כזה צריך להיות חופשי מהתערבות ופיקוח מפלגתיים, העלולים לפלג את הנשים ולחלישן. על הארגון לקיים קשר ישיר עם החברות הפעילות מהשורה, כדי להרחיב את בסיס התמיכה ברעיונות התנועה וכדי לחזק את ידה של התנועה ביחסיה עם מנהיגי ההסתדרות.

ואילו רוב חלוצות העלייה השלישית, שאך זה הגיעו, צידדו בעמדה ה'נאמנה', אשר אמנם הכירה בכך שלנשים בעיות מיוחדות, אולם סברה שאין צורך בארגון-נשים נפרד כדי לפתור. הן טענו, שעתה, משנסודה ההסתדרות הכללית, חייבת זו לטפל בכל הפועלים באורח שווה. על מועצת הפועלות, לדעתן, להתרכז רק בחינוך-מחדש של הנשים ובהפעלתן, כדי שיקחו חלק בחיים הציבוריים. ביחס להסתדרות, צריכה מועצת הפועלות להגביל את עצמה לתפקיד ייעוצי, ובוודאי שאין ליצור כפילות כלשכות העבודה ובגופים אחרים של ההסתדרות, האוספים או מחלקים כספים. גם להפרדה ארגונית יש להתנגד, משום ששמתמע ממנה חוסר-אמון בגברים, שלדעת ה'נאמנות', לא היה מוצדק.⁸³

המחלוקת בעניין תפקידה של מועצת הפועלות לא היתה עניין פנימי בלבד. העמדות שעליהן הגנו שני הצדדים וההשפעה היחסית של המנהיגות מכל צד נקבעו על-ידי האינטרסים של מנהיגי ההסתדרות (הגברים), אשר יחסם למועצת הפועלות שיקף את מדיניותה הכללית של ההסתדרות כלפי קבוצות-אינטרסים נפרדות. ניתוח המאורעות נשנות העשרים מחייב אפוא הבנה מסוימת של ההקשר הסוציו-פוליטי הרחב יותר.

באותה תקופה ניצבה הנהגת ההסתדרות לפני שתי בעיות ארגוניות עיקריות. הראשונה היתה, כיצד להבטיח את יציבותו של המוסד המאוחד החדש, אשר נוצר ממיגוון של זרמים אידיאולוגיים שונים בתוך תנועת העבודה הציונית, ושכלל בתוכו מספר מיבני-כוח שלא נוטרלו עם הקמת ההסתדרות. הבעיה השנייה נגעה ליחסים שבין המפלגות הפוליטיות לבין ההסתדרות. אף שגורמים מסוימים ב'אחדות העבודה' טענו, שלאחר הקמת ההסתדרות טוב אין צורך במפלגות פוליטיות, ולפיכך יש לפזרן, הרי ידם של המחייבים את קיומן היתה על העליונה.⁸⁴ יתר על כן, 'אחדות העבודה' התנגדה למיבנה פלוראליסטי ותבעה מירכוז של הארגון המפלגתי ושל שליטת המפלגות על ההסתדרות. ברור אפוא, שקיום ארגון של נשים שאינו כפוף לשליטה מפלגתית, עמד בניגוד לאינטרסים של 'אחדות העבודה', אשר טענה כי נטיות בדלניות בקרב קבוצות-אינטרסים מסוימות יגרמו לבזבוז משאבים ויחלישו את ההסתדרות, ומשום כך יש למנען. בו בזמן המנהיגות גילתה בדרך-כלל אהדה לבעיותיהן המיוחדות ולמטרותיהן של הפועלות. ההחלטה לקבל את קיומה של מועצת הפועלות בתוך ההסתדרות, אפשר להגדירה כצורה מסוימת של סיפוח (קואופטציה). מכאניזם לפיקוח חברתי כזה הוגדר לראשונה על-ידי סלזניק כ'תהליך של קליטת יסודות חדשים לתוך מנהיגות המסגרת הקובעת מדיניות של ארגון, כאמצעי למנוע איום ליציבות קיומו'.⁸⁵

83 פרוטוקולים ממזכירות מועצת הפועלות, ישיבה שנייה, יוני 1926, ארכיון העבודה, חטיבה 230/IV

84 ראה שפירא (לעיל, הערה 1).

P. Selznick, *TVA and the Grassroots*, California, 1949, p. 13 85

פועלות מכינות חצץ לכביש במעלה הריהכרמל, תרפ"ב

'אחדות העבודה' חששו מפני התארגנות נפרדת של העלייה השלישית.⁸⁶ גם אם לא נרמז שבוועידת 1920 ראו מנהיגי ההסתדרות את הנטיות הבדלניות של הנשים כסכנה לעצם קיומו של הארגון, הרי האיום של עדה פישמן-מימון, שהפועלות יגישו רשימה עצמאית לבחירות, הפך את קליטתן של מנהיגות הנשים לתוך המועצה לכדאית, במיוחד מאחר שהמאורעות מחוץ לתנועת העבודה חיזקו את תוקפו של האיום. המחלוקת בעניין זכות ההצבעה של הנשים באספת הנבחרים, שהתארגנה בזמן ההוא, הפכה את הפמיניזם לנושא חשוב ולבסיס לגיטימי להתבדלות ארגונית. בשנת 1920 כבר היתה קיימת בארץ-ישראל 'התאחדות הנשים

86 שפירא (לעיל, הערה 1), עמ' 26.

העבריות לשיווי זכויות', שעסקה בגיוס תמיכה מחוץ למיגזר הפועלים.⁸⁷ ההתאחדות היתה ארגון-גג המורכב מקבוצות-נשים אשר התארגנו לאחר מלחמת-העולם הראשונה בערים ובמושבות. פעילותן היתה מכוונת להשגת זכויות אזרחיות לנשים, ובמיוחד להתגבר על ההתנגדות לזכותן של נשים לבחור ולהיבחר למוסדות מקומיים ולאומיים של היישוב (דומה שמועצת הפועלות ראתה את שייכותה לתנועת העבודה כגורם המונע ברית עם מפלגת זכויות הנשים ה'בורגניות'). לבחירות לאספת הנבחרים, שנערכו כשמונה חודשים לפני ועידת היסוד של ההסתדרות, הגישה ההתאחדות רשימה נפרדת של נשים שזכתה בשבעה מנדטים – מספר זהה למספר הנשים שנבחרו לאספה על-ידי שתי מפלגות הפועלים.⁸⁸ סביר להניח, שהתפתחויות אלה השפיעו על תגובת החברים לחביעת הפועלות לנציגות ולשילובן במועצת ההסתדרות.

מנהיגות 'אחדות העבודה' ראתה בתנועת הנשים מיטרד ותופעה מביכה. יחס זה עולה מתוך דין-וחשבון שהגיש בן-גוריון, אז מנהיג 'אחדות העבודה', לוועידה השנייה של ההסתדרות (1923), שבו הוא מסביר, כי 'עצם קיומו וצורך קיומו של מוסד מיוחד בתוכנו בצורת מועצת הפועלות לשם הגנת האינטרסים של הפועלות, אינו מוסיף לנו כבוד'.⁸⁹ עמדה זו השפיעה על אותן חברות במועצת הפועלות שהזדהו באורח החזק ביותר עם ההנהגה הגברית של 'אחדות העבודה' ושהיו חלק מהחוג הפנימי; למשל, גולדה מאיר (אז מאירסון), אשר באותה ועידה אמרה בהערת-אגב:

בשאלת הפועלות, עובדה מעציבה ומחפירה היא כי הוכרחנו ליצור אירגון מיוחד לענייני הפועלות, את מועצת הפועלות. הוועידה צריכה ליצור את התנאים המתאימים לעבודת הפועלת באופן שלא נצטרך עוד למוסד המיוחד ונבטלהו.⁹⁰

ההיבט הטאקטי של צידוק זה למועצת הפועלות הוא כפול. ראשית, כאשר רואים אותן כוויתור למציאות מצערת ומביכה, נתפס הארגון כשריד של בעיה מן העבר שנותרה ללא פתרון. במקום לראותו ככוח יוצר חיובי המכוון לקראת העתיד והמוקדש ליצירת חברה טובה יותר. שנית, הטיעון שעצם קיומה מבייש את ההסתדרות, הוא מקרה של 'האשמת הקרבן'. מועצת הפועלות הוצגה כצאצא של תנועת העבודה, שמנהיגיה לא רצו בלידתו, ושנולד מתוך כשלונם של אותם מנהיגים לקיים בפועל את האידיאלים שלהם עצמם.

דרך-פעולה אחרת שהופעלה נגד מועצת הפועלות, כדי לצמצם את תביעותיה למשאבים, היתה ההמעטה בחשיבותו של השינוי המיוחד. מטרתה של הנשים תורגמו ליעדים מבצעיים מסוימים, ונוסחו במונחים שליליים ולא חיוביים. למשל, הצגת שאיפתן של הנשים לשוויון כצורך לביטול הקיפוח בעבודה, תבעה מהמימסד פחות מכפי שהיתה תובעת הגדרה הקוראת לפעולה חיובית בכל תחומי החיים. באותו נאום המשיך בן-גוריון והסביר:

אין בתוכנו הסתדרות מיוחדת של פועלות, ואין צורך בהסתדרות מיוחדת זו, אבל לא נוכל להתעלם מהאמת המרה, שהשויון ביחס לאישה המקובל אצלנו כמושכל

87 ראה: שרה עזריהו, התאחדות נשים עבריות לשווי זכויות בארץ ישראל, חיפה 1977, עמ' 18-19.

88 שם, עמ' 19.

89 הוועידה השנייה של ההסתדרות הכללית של העובדים העבריים בא"י, תרפ"ג, תל-אביב תשכ"ח, עמ' 22.

90 שם, עמ' 49.

ראשון, אינו אלא פורמלי. בסידור עבודתנו ומשקנו לא דאגנו במידה מספקת לאפשר לעובדת לחדור לכל אותם ענפי העבודה בעיר ובכפר המתאימים לה, ועדיין יש צורך במוסד מיוחד לפועלות שיעמוד על המשמר וידאג למעמדה הכלכלי והחברתי שזה הזכויות של העובדת גם בתוך ציבור הפועלים.⁹¹

פירוש זה של תפקיד מועצת הפועלות כולל בתוכו את כל דרכי הפעולה שהוזכרו לעיל. ראשית, הוא מטיל ספק בחשיבותה של התנועה במסגרת האידיאולוגיה והפעילות של התחיה הלאומית. במקום שתתואר כיצירת דימוי תרבותי חדש לנשים, כחלק מהקמתה של חברה צודקת, מייחסים לה תפקיד של כלב-שמירה, המשגיח על האינטרסים של קבוצת-מיעוט. כך נשללה מהחברות הגאווה על שליחותן, והנושא כולו נראה ככעיה שולית בתנועת העבודה. יתר על כן, מימוש מטרותיה של תנועת הנשים, כגון יצירת הזדמנויות לתעסוקה, אמורה היתה להישאר בידי מנגוני ההסתדרות. הכרותו של בן-גוריון, שלא יקום איגוד מיוחד לנשים, כפי שהיה קיים לפועלים החקלאיים למשל, לא היתה תיאור של העובדות גרידא; זו היתה הגדרה נורמטיבית של מצב, שהזהירה כי התבדלות לא תורשה, וכי הנשים תאלצנה לפתור את בעיותיהן באמצעות המיכנים הקיימים של ההסתדרות.

הצורך להוכיח שהן באמת אינן מקימות 'פלטפורמה נפרדת' לנשים, ביטוי שבו השתמשו כדי להאשים את מועצת הפועלות בבדלנות, דחק את תנועת הפועלות לעמדת-התגוננות. בכל האירועים הפומביים, כמו ועידות של ההסתדרות ושל תנועת הפועלות, הכריזו מנהיגות מועצת הפועלות על נאמנותן להסתדרות והכחישו שהנשים מבקשות לעצמן 'כמה נפרדת'.⁹² שיטת הבחירות למוסדות הסתדרות שהתבססה על ייצוג יחסי, נתנה בידי המפלגות שליטה ניכרת על הארגון בכלל ועל מועצת הפועלות בפרט. כל סיעה פוליטית ערכה רשימת-מועמדים משלה, כך שהבחר הצביע בעד מפלגה ולא בעד מועמד יחיד כלשהו. הייצוג גם היה עקיף, שכן חברי המפלגה בחרו את הוועידה הארצית, הוועידה בחרה את המועצה והמועצה בחרה את הוועד הפועל של ההסתדרות. כיוון שמרכזי המפלגה ערכו את רשימות המועמדים לוועידה, הרי הם שלטו למעשה על הגישה לכל העמדות החשובות והמישורות-בשכר בהסתדרות. והבטיחו את שלטונה של הצמרת על הארגון בכללו. מידת הייצוג של כל קבוצה ב'מקומות ריאליים' ברשימת המועמדים של המפלגה היא פונקציה של ההשפעה המצויה בידי הקבוצה ובידי אלה המתיימרים לייצג אותה. כיוון שעל רשימות המועמדים היה להשביע את רצונן של קבוצת-אינטרסים אחדות, שהונהגו באורח בלעדי כמעט על-ידי גברים, הגיע מספרן של הנשים המועמדות במקומות ריאליים רק לעתים ל-15 אחוז, ובדרך-כלל היה נמוך מזה.

הסיבות שהחלישו את עמדת המיקוח של הנשים היו שתיים: העובדה, שרק מספר מועט מביניהן היה פעיל מבחינה פוליטית; הרגשת המעורבות שחשו הנשים, ובמיוחד ה'נאמנות', ביחס להגדרתן של הנשים כקבוצת-אינטרסים מיוחדת. רבות לא היו מוכנות לקבל את המין כבסיס לשיתוף-אינטרסים. הן רצו להשתתף כפרטים ולא כחברות בקטגוריה שהיתה, כפי שהשתמע הדבר, נחותה באופן כלשהו.

91 שם, עמ' 26.

92 שם, עמ' 100.

הוצאת "אגדת נשים" יפן

אל האשה העבריה.

(לקראת האספה הביסדת)

חברת א'

ס א ת

ע ד ה פ י ש מ ן .

טבת, תרע"ט.

רשום א. אהן וב. סופר, יפו

עמוד השער של קול-קורא חתום עלידי
עדה פישמן לקראת הבחירות לאספה
המייסדת של היישוב העברי, אשר עמדה
להיערך בסוף 1918. המחברת קוראת
לשוויון-זכויות מלא לנשים בארץ-ישראל
ולהבטחת זכות הבחירה השווה לאשה
העבריה. במקום אספה מייסדת התכנסה
בסופו של דבר בטבת תרע"ט
(18-22.12.1918) 'אסיפה מכוננת שלישית',
ובה נדונה גם חוקת-בחירות. תוך הימנעות
חרדי ירושלים מן ההצבעה הוחלט על
זכות-בחירה שווה לבני עשרים ומעלה,
ללא הברל מין. על-פי חוקה זו התקיימו
באפריל 1920 הבחירות לאספת הנבחרים
הראשונה

ה'הגיון' הפוליטי של עריכת רשימות המפלגות בהסתדרות נועד להגדיל ככל האפשר את כוח המשיכה של המפלגה בעיני הבוחרים בכוח. כל מפלגה בחרה כאנשים שיכלו לטעון, כי הם מייצגים את הקבוצה המיוחדת, אבל עם זאת נאמנותם למפלגה לא היתה מוטלת בספק. תמיכה סלקטיבית כזאת במנהיגים היא, על-פי גמסון.⁹³ אסטרטגיה של שליטה חברתית הדומה לסיפוח (קואופטציה). בחירת מנהיגים נאמנים למימסד מפחיתה את הצורך בהתערבות ישירה ובהשגחה מתמדת של המימסד עליהם. במקרה של מועצת הפועלות יושמה אסטרטגיית התמיכה בשתי דרכים: ראשית, על-ידי התערבות ישירה בבחירת מנהיגות מועצת הפועלות; ושנית, על-ידי שליטה בשיטת הבחירות של התנועה. מנהיגות ההסתדרות חיזקה את מעמדן של כמה מהחברות והחלישה את מעמדן של אחרות, באמצעות מינויים לגופים קובעי מדיניות ומחלקי משאבים במסגרתה. אף שרשמית היתה למזכירות מועצת הפועלות הזכות להמליץ על נציגות לגופים אלה, היה המינוי טעון אישור של הוועד הפועל, אשר השתמש בזכותו המיוחדת למנוע ולסלק חברי-ועדות כדי להבטיח לעצמן תמיכה. כך, למשל, בשנת 1925 הורחקה עדה פישמן-מימון מוועדת העלייה, משום שתבעה כי נשים תכלנה 50 אחוז מרשימות העלייה (סרטיפיקטים) שעמדו לחלוקה. המנהיגות הגברית התנגדה לה, אך במיוחד התנגדה לעמדתה העצמאית של הנציגה.⁹⁴ עדה פישמן-מימון היתה גם חברה במפלגה היריבה, 'הפועל הצעיר', והיא הוחלפה בחבר 'אחדות

W.A. Gamson, *Power and Discontent*, Illinois 1968, p. 48 93

94 עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 40), עמ' 94.

העבודה'. יש הוכחות לכך, שההסתדרות התערבה והשפיעה על גיוס המנהיגות גם בתוך מועצת הפועלות עצמה. גולדה מאיר כותבת, שבשנת 1927 הזמין אותה דוד רמז, מראשי 'אחדות העבודה' וחבר הוועדה המרכזת של ההסתדרות, לכהן בתפקיד המזכירה של מועצת הפועלות.⁹⁵ גולדה מאיר עלתה בשנת 1921 מארצות-הברית, שם היתה חברה פעילה במפלגת 'פועלי ציון', קודמתה של 'אחדות העבודה'. שנה לאחר-מכן היא נבחרה למזכירות של מועצת הפועלות.⁹⁶ בוועידה השנייה של ההסתדרות בשנת 1923 נבחרו גולדה מאירסון (מאיר) ועדה פישמן (מימון) למועצת ההסתדרות.⁹⁷ אולם הנקודה הקובעת אינה התאמתה או אי התאמתה של גולדה מאיר לתפקיד מזכירת מועצת הפועלות, אלא עצם העובדה שבחירתה באה ביוזמתה ובתכנונה של ההנהגה הגברית.

תהליך המירכוז בתוך ההסתדרות שולב עם הקמת מערכת של מועצות-פועלים מקומיות, אשר יישמו את מדיניות ההסתדרות במישור המקומי. ביוזמתה של מועצת הפועלות, הוקמו גם ועדי-פועלות בתוך מועצות הפועלים בערים ובמושבות. מועצת הפועלות הגדירה את תפקידם כהפעלת הפועלות וייצוגן במחלקות השונות של מועצת הפועלים המקומית, כגון המשרדים לעבודות ציבוריות, לשכות העלייה והאגודות המקצועיות.

לא אחת התפתחה יריבות בין מזכירויות מועצות הפועלים המקומיות לבין החברות בוועדי הפועלות.⁹⁸ החברים התנגדו לארגון-נשים נפרד, שמנהיגותיו גילו נאמנות כלפי 'קהל הבוחרים' הנשי שלהן ולא למרכזי המפלגות המקומיים, אשר ייצגו להלכה את ציבור הפועלים כולו. מכיוון שמקומות-עבודה היו יקרי-מציאות, ומועצות הפועלים המקומיות שלטו בתעסוקה ובמשאבים אחרים, דחו המזכירים את תביעתן המיוחדת של הנשים וסירבו להעניק להן 'זכויות יתר'. כך נקלעה מועצת הפועלות אל בין המצרים: מן הצד האחד היתה תלויה במועצות הפועלים המקומיות, אשר התנגדו לעצמאות הנשים, כפי שזו התבטאה בוועדי הפועלות שנבחרו באורח עצמאי; ומן הצד השני, כשהחברות מונו על-ידי החברים-המזכירים, כפי שאירע בחיפה, טענו הפמיניסטיות הרדיקאליות יותר, שחברות אלה חדלו לדבוק במטרותיהן של החברות, מכיוון שהן עצמן נשלטו על-ידי גברים: 'החברה הממונה על לשכת העבודה רואה את עצמה כפקידה האחראית כלפי "בעל הבית" — מועצת הפועלים'.⁹⁹ הדברים הגיעו לידי משבר בוויכוח על שיטת הבחירות לוועדי הפועלות. במועצת הפועלות היו שני מחנות: ה'רדיקאליות', שהעדיפו בחירות ישירות באמצעות אספה כללית של הפועלות במישור המקומי, ללא קשר להשתייכות המפלגתית של הנשים וללא

95 Golda Meir, *My Life*, London 1975, p. 85. דוד רמז, בתור אחד מחברי הוועדה המתמדת התנגד להצעתה של עדה פישמן-מימון בישיבת הנעילה של ועידת היסוד של ההסתדרות, להבטיח ייצוג לנשים. הוא הראה חוסר-הבנה לבעיה בטענו ש'הועדה בחרה לא בגברים ולא בנשים אלא את המסוגלים לעבודה... ועל כל פנים לא עלינו תלונתכם'. אסופות (לעיל, הערה 74), עמ' 61.

96 'מפעילותיה של מועצת הפועלות תרפ"ב-תרפ"ג', פנקס ההסתדרות, הוספה ה' (שבט תרפ"ג), עמ' 81. 97 הוועידה השנייה של ההסתדרות (לעיל, הערה 89) עמ' 170. באותה ועידה נבחרו שתי חברות מתוך 30 חברים, וסגנית אחת (רחל ינאית בן-צבי) מתוך 15 סגנים.

98 ראה: 'ועידת הפועלות', הפועל הצעיר, 37 (ט"ו באלול תרפ"ב), עמ' 12. טובה יפה, 'על הועדות לעניני הפועלות' הפועל הצעיר, 30-31 (כ"ט בסיוון תרפ"ו), עמ' 18. באותו מאמר כותבת יפה, 'כי הוצאת הפעולה הארגונית מסמכות המועצה ונתוק הקשר עם הפועלת — ז"א הריסת התנועה והשארת השלד של המוסדות בלבד'.

התערבות המפלגות; וה'נאמנות', שתמכו במינוי המועמדות על-ידי מזכירי מועצות הפועלים המקומיות, בשיתוף עם מועצת הפועלות.¹⁰⁰ שתי הדעות נודעו בשם 'ועדות נבחרות' ו'ועדות ממונות'.

ה'רדיקאליות', בראשות עדה פישמן-מימון, טענו שבחירות ישירות הן הכרחיות כדי לעזור את הנשים למעורבות פעילה בחיים הציבוריים:

מלבד מלחמתנו כלפי חוץ להשגת העבודה עוד ישנה לנו מלחמת מישנה קשה בנו בעצמנו, מלחמה המכוונת לשבור הרגלי דורות ולהכשיר אותנו לחיי עבודה ולחיי מחשבה חדשים... בפעולתנו זו ובשאיפותינו אלה ודאי שאין לנו לסמוך על מזכירי האגודות המיקצועיות ולחכות שהם יחוללו את המהפכה הזאת בנו. לשם כך דרושה פעולה עצמית של הפועלות, פעולה אירגונית וחינוכית הנובעת מהיסוד. גורמים אלה וצרכים אלה הם שהולידו את תנועת הפועלות בארץ והתנועה לא תתקיים, אם לא יהיה קשר מתמיד והשפעת גומלין בין הפועלות ומוסדותיהן.¹⁰¹

חששן העיקרי של ה'רדיקאליות' היה, שבמקרה של ועדות ממונות לא יהיו קשרים משמעותיים בין הנציגות לפועלות. החברות ייבחרו על בסיס קריטריונים התואמים את האינטרס של אנשי המפלגות במקום, כגון צייתנות ונאמנות מפלגתית, ולא על בסיס יכולתן ונכונותן לייצג את בעיות הנשים. כך היתה בחירה ישירה של המועמדות הכרחית כדי להגדיל ככל האפשר את אמונן של הנשים בנציגותיהן, וכדי להבטיח שהנבחרות יהיו נאמנות בראש וראשונה לקהל הבוחרים הנשי.¹⁰²

ה'נאמנות' טענו, שגילוי כזה של חוסר-אמון כלפי מזכירי מועצות הפועלים המקומיות עלול לגרום לסכסוכים, אשר יהפכו את ועדי הפועלות לבלתי-יעילים. משום כך, היא זה לטובת הנשים שהוועדים האלה ימונו על-ידי המזכירים המקומיים, שכתוצאה מכך יחושו אחריות רבה יותר לגביהם.¹⁰³ ה'נאמנות' גם הניחו, שלמועצת הפועלות תהיה השפעה ניכרת על מינוי הנשים, ושמועצת הפועלים תבטיח את ייצוגן ההולם בכל הוועדות והמוסדות של מועצת הפועלים במקום.

ככינוס של מועצת הפועלות ביוני 1926 התקיים בנידון זה ויכוח לוהט, שבו העיר בן-גוריון, מנהיג 'אחדות העבודה', שייצג את הוועד הפועל של ההסתדרות: 'לא צריך למפרע לברוא יחס לא טוב מצד המוסדות המקומיים של הפועלים. על-ידי ועדה נבחרת מציבור הפועלות ייברא יחס לא טוב מצד המוסדות'.¹⁰⁴

הרמז כי המחיר שמועצת הפועלות תיאלץ לשלם בעד עצמאותה יהיה הסרת התמיכה ההסתדרותית, וכי על-ידי העלאת תביעות מעין אלה מחריפה מועצת הפועלות את הסכסוך המפלגתי בתוך ההסתדרות — נועד להרתיע את אלה שהתנגדו לוועדות ממונות. אולם דברים אלה אינם חושפים את דאגתה העמוקה יותר של המנהיגות הגברית. 'אחדות העבודה'

100 עדה פישמן-מימון (לעיל, הערה 21), עמ' 247.

101 טובה יפה, לעיל, הערה 99.

102 ראה לעיל, הערה 72.

103 ראה לעיל, הערה 83; בת-שבע חייקין, הוועידה השלישית של ההסתדרות, 22-25 ביולי 1927, ארכיון העבודה, 206/IV, עמ' 225.

104 שם, שם.

חששה, שבחירות נפרדות לנשים עלולות להיות תקדים מסוכן, שישמש קבוצות-אינטרסים אחרות.¹⁰⁵ ויתורים שייעשו למועצת הפועלות, יוכלו יצור תופעה של כדור-שלג, אשר יחליש את שליטת המרכז על הפריפריה. ההבדל העיקרי בין מועצת הפועלות לבין קבוצות בדלניות אחרות, כמו אלה של העובדים הדתיים או של התימנים, היה התנגדותה החלשה של תנועת הנשים לשליטת ההסתדרות, חולשה שנבעה במידה לא מועטה מרגשותיה המעורבים, כפי שתוארו לעיל. למרות הלחץ מצד המנהיגות הגברית, החליטה מזכירות מועצת הפועלות בישיבתה בנובמבר 1926, ברוב של 12 לעומת 8, בעד ועדות נבחרות. חברות 'הפועל הצעיר' ומפלגות אחרות הצביעו בעד, וחברות 'אחדות העבודה' הצביעו נגד.¹⁰⁶ המאבק בין הסיעות הפוליטיות על השליטה בהסתדרות הגביר עוד יותר את הדרישה לנאמנות מפלגתית. יריבויות מפלגתיות חדרו גם למועצת הפועלות והגיעו, כדברי עדה פישמן-מימון, 'עד לידי מחנק'. במכתב למערכת 'דבר' היא כתבה:

במשך כל ימי הכנת הוועידה נלחמתי שלא להכניס מפלגתיות בבחירות לוועידת הפועלות וכזה לטשטש את עצם תוכן הוועידה, אשר באה בעיקר למצוא את הדרך ולהגביר את המאמצים המשותפים להקלת מצב הפועלת בשעה קשה זו. חברות אחדות העבודה הסכימו לי כל הזמן. אולם על ידי אספות מפלגתיות פומביות והכנות מפלגתיות חצי-חשאיות התנהלו בניגוד גמור לפעולה המוסכמת והמשותפת לכולנו. מטעם זה אני לא ראיתי לעצמי כל אפשרות לעמוד בשום רשימה שהיא.

שלשום לפנות ערב באו אלי חברות אחדות העבודה והודיעו לי שסניף א.ה. [אחדות עבודה] החליט לפרסם בפומבי רשימת חברותיו הרשומות ברשימה ולקרוא לצבור הפועלות לבחור בהן.

רצוני בזה להדגיש לפני צבור הפועלות כי במעשה זה של אחדות העבודה — אני רואה הכנסת הרס בתנועה הפועלית המאוחדת והצריכה להיות מאוחדת.¹⁰⁷

החלוקה בין ה'רדיקאליות' וה'נאמנות' נעשתה מקבילה יותר ויותר לזו שבין שתי מפלגות הפועלים. הנהגת ההסתדרות, אשר באמצע שנות העשרים היתה בעיקרה בידי 'אחדות העבודה', עודדה את ה'נאמנות'. מפלגת 'הפועל הצעיר', שמבחינה אידיאולוגית היתה פחות ריכוזית, ומנהיגיה חששו מפני כוחה הגובר של המפלגה היריבה, נטו לצדד בוועדות נבחרות באורח עצמאי. העניין בא לבסוף על פתרונו בוועידה השלישית של ההסתדרות, בשנת 1927, שבה היה רוב לנציגי 'אחדות העבודה'. הוועידה החליטה ברוב של 97 לעומת 79 בעד ועדי-פועלות ממונים. בחירות על-פי ייצוג יחסי של סיעות פוליטיות הונהגו גם לוועידה הכללית של תנועת הפועלות. לוועידה שהתקיימה בשנת 1926 הוגשה רשימה אחת; אך לוועידה הבאה, שהתקיימה בשנת 1933, נתמכה כל מועמדת על-ידי סיעתה הפוליטית, והייצוג היחסי

105 ראה משה שרתוק (שרת), שם, עמ' 216.

106 'מועצת הפועלות', הפועל הצעיר, 9 (ג') בכסליו תרפ"ז, עמ' 13. העובדה ש'הפועל הצעיר' דיווח אודות תוצאות הבחירות במונחים של השתייכותן המפלגתית, מצביעה על הקשר בין העמדות שנקטו לבין ההשתייכות המפלגתית.

107 עדה פישמן-מימון, 'מכתב למערכת: על המפלגתיות בבחירות לוועידת הפועלות', דבר, א' אייר תרפ"ו. וראה גם בספרה, לאורך הדרך (לעיל, הערה 40), עמ' 260.

הוגשם רשמית.¹⁰⁸ במלים אחרות, בסוף שנות העשרים הסתיים המאבק בין ה'רדיקאליות' לבין ה'נאמנות' בנצחון האחרונות.

ההסתדרות, תוך הרחבת שליטתה על תנועת הפועלות על-ידי תמיכה סלקטיבית במנהיגותיה, נאלצה לעשות ויתורים למועצת הפועלות. אולם מנקודת הראות של מטרותיה המקוריות, הצליחה מועצת הפועלות להשיג מחיר נמוך מאוד בתמורה לתמיכתה הפעילה: חצי-תריסר משקי-פועלות וכן קורסים מקצועיים אחדים לנשים, שמומנו בעיקר על-ידי הסתדרויות נשים ציוניות בחוץ-לארץ. בשנת 1926 עדיין לא קבע הוועד הפועל תקציב למועצת הפועלות וגם לא משכורות לנציגותיה הנבחרות בוועדות ההסתדרות העיקריות, למרות בקשות חוזרות לעשות כך ועל-אף החלטה בנדון של הוועד הפועל מיוני 1925.¹⁰⁹ בוועידה שנערכה באותה שנה נמסר דיווח על שורה של נסיונות עקרים להשיג ממועצת הפועלים המקומיות צעדים משמעותיים בתחום התעסוקה.¹¹⁰ בשנת 1930 הסתמנה ירידה ניכרת בשיעור הנשים המועסקות בעבודות לא-מסורתיות: רק 0.4 אחוז מכוח העבודה הנשי הועסק באותה תקופה בבניין ובעבודות ציבוריות, 2.6 אחוזים — בחקלאות, 23.2 אחוז — בתעשייה, 27.7 אחוז — במקצועות חופשיים בעוד 46 אחוז עבדו בבתים פרטיים.¹¹¹ גם ההישגים מבחינת עמדות הכוח היו חסרי-חשיבות. מספר סימלי של נשים מונו לוועדות שונות של ההסתדרות בתחילת שנות העשרים, אולם המספר הצטמק במרוצת העשור. פרט לעדה פישמן-מימון, שהיתה חברה במועצה הכלכלית של 'חברת העובדים', לא נמצאו נשים בגופים קובעי המדיניות של הארגונים הכלכליים החשובים שהקימה ההסתדרות בשנות העשרים, ולא היתה אף נציגה אחת בוועדה בת 15 החברים אשר ניהלה בשנת 1925 את המשא-ומתן על ההסכם הקיבוצי הראשון בין ההסתדרות לבין המעסיקים ביישוב. בהסכמו זה נקבעה הפלייה גלויה לרעה, בשכרן של פועלות לא-מקצועיות (מצב שנמשך שנים רבות). עיון בתקצירים של הפרוטוקולים משיבות הוועד הפועל של ההסתדרות שהתקיימו בין השנים 1921-1927 מגלה, שבעיית הנשים הועלתה ארבע פעמים בלבד, ותמיד על-ידי אשה.

לא נרשמה כל תגובה של משתתפים אחרים או כל החלטה.¹¹² בעיית הפועלות, שהיתה סעיף בסדר-היום של ועידת ההסתדרות השנייה (1923), הושמטה מסדר-יומה של הוועידה השלישית (1927). הטענה היתה, שעם הקמתה של מועצת הפועלות באה הבעיה על פתרונה. אף שהנושא חזר ועלה על סדר-היום בוועידות מאוחרות יותר, ואף הפך לסעיף קבוע, לא היה זה מעולם נושא חשוב בהסתדרות, ורק נשים הקדישו לו תשומת-לב. מעמדן של הנשים בקהיליית העובדים החדשה היה ונשאר עניינה ואחריותה של מועצת הפועלות. לאחר שהארגון חדל להעמיד תביעות לא-קבילות ונרתם מרצון לקידום האינטרסים של המימסד ההסתדרותי, התברר שחלוקת העבודה הארגונית על-פי המין וקיומו של ארגון נשים גדול הם הסדרים נוחים ביותר. הדאגה לבעיות הנשים שימשה כאפיק אליו הופנה מרצן הפוליטי של הנשים, וכו בזמן היא שיחררה את הגברים לעסוק בבעיות היום

108 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), ג, עמ' 165.

109 דין-וחשבון לוועידה השלישית של ההסתדרות העובדים בארץ ישראל, תל-אביב תרפ"ז, עמ' 218, וכן פרוטוקולים ממזכירות מועצת הפועלות, לעיל, הערה 83.

110 הוועידה השלישית של ההסתדרות (לעיל, הערה 103).

111 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), ג, עמ' 166.

112 מועצת ההסתדרות, א-י, ארכיון העבודה.

ה'חשובות יותר'. כל אשה שהצטרפה להסתדרות, נרשמה כאורח אוטומאטי כחברה במועצת הפועלות — הליך ביורוקראטי שאיפשר למועצת הפועלות להתפאר בשנים מאוחרות יותר בכך שהיא הארגון הגדול ביותר של נשים במדינה.

שנת 1927 מציינת את ירידתו של הפמיניזם הרדיקאלי בתנועת הפועלות. שני מאורעות באותה שנה משקפים את השינוי שחל במועצת הפועלות ואשר הוליך להדחת מטרותיה המקוריות. הראשון, ההחלטה בעד ועדות ממונות, בה כבר עסקנו בפירוט. עבודת השדה בסניפים סופחה למועצות הפועלים המקומיות. נמנע לחץ פמיניסטי מתמיד לתת עדיפות ראשונה לבעיות קידום הנשים, כיוון שתמיד היו בעיות 'דוחקות יותר' אשר תבעו תשומת-לב. 'בעיות דוחקות היו בדרך-כלל כאלה, שלא היה אפשר לדחות את הלחץ לפתרונן. השתקת הגורמים הנשיים הרדיקאליים היתה תוצאה של חולשתן, באותה מידה שהיתה סיבתה.

המאורע השני היה החלפתה של עדה פישמן-מימון כמוזכרת מועצת הפועלות בגולדה מאיר. נוכח תפיסותיהן השונות מאוד ביחס לתפקידה של מועצת הפועלות, מייצג חילוף זה את שיא מאבקי הכוח בין המשמרת הוותיקה לבין הדור החדש. בשנת 1926, שלושה חודשים לפני ועידת הפועלות השלישית, פרץ משבר במוזכרות מועצת הפועלות. ביקורת חריפה נמתחה על עדה פישמן-מימון, משום ש'משלה' בארגון יחד עם ה'מקורכות אליה' בלא לשתף אחרות.¹¹³ עדה פישמן-מימון התפטרה, המועצה התפזרה, והוועד הפועל של ההסתדרות מינה ועדה זמנית כדי להכין את הוועידה. מרים שלימוביץ מ'אחדות העבודה' נתמנתה למזכירה זמנית.¹¹⁴ אף שעדה פישמן-מימון נבחרה ב-1927 מחדש למוזכרות מועצת הפועלות, ירד מעמדן של חברות המשמרת הוותיקה ושלה; הכוח עבר לידי סיעת ה'נאמנות'. כניסתה של גולדה מאיר לתפקיד מסמלת, כאמור, את חילופי הדורות. הדור שהעמיד את השינוי העצמי של הנשים מעל לפוליטיקה המפלגתית, פינה את מקומו לצוות של מנהיגות, אשר סדר העדיפויות שלו נקבע על-ידי האינטרסים של הארגון המפלגתי הכולל. גולדה מאיר, שנבחרה בתמיכת ההנהגה הגברית של 'אחדות העבודה', נמשכה למועצת הפועלות, על-פי דבריה שלה, לאו דווקא משום שזו עסקה בבעיות הנשים, אלא משום שהייתה מעוניינת בעבודה שעשו, בפרט בחוות-ההכשרה שהקימו לעולות חדשות.¹¹⁵ בשבילה היתה מועצת הפועלות סטייה קצרה מקריירה ארוכה בתוך המימסד הגברי של מפלגת העבודה. אולם מיפנה זה טבע את חותמו על מועצת הפועלות לאורך זמן. במרוצת השנים הפך גוף זה יותר ויותר לארגון של שירות חברתי, אשר סיפק את צרכיהן של הנשים הממלאות את תפקידיהן המסורתיים כנשים וכאמהות. המדיניות שלפיה נרשמה אשת-חבר העובדת כמשק ביתה בלבד כחברה בהסתדרות, שינתה את ההרכב החברתי-כלכלי של ציבור החברות. כבר בראשית שנות השלושים עלה שיעור החברות שהיו עקרות-בית על שיעור המועסקות.¹¹⁶ הראשונות לא הזדהו עם השאיפות לשינוי תפקיד האשה ולשוויון בין המינים, כפי שהוגדרו על-ידי מנהיגות העלייה השנייה. התנועה היפנתה את תשומת-לבה יותר ויותר לטיפול בצורכי הרווחה של אמהות וילדים במרכזים עירוניים, והשאירה את פעילויות האיגוד

113 ראה פרוטוקולים ממוזכרות מועצת הפועלות, לעיל, הערה 83.

114 'סדור עניני הפועלות', דין וחשבון לוועידה השלישית של ההסתדרות הכללית. אדר תרפ"ג — תמוז תרפ"ז, תל-אביב תרפ"ז, עמ' 219.

115 גולדה מאיר (לעיל, הערה 95), עמ' 88.

116 אבן-שושן (לעיל, הערה 8), ג, עמ' 166.

המקצועי ואת המדיניות הכלכלית בידי המימסד הגברי. ההדרכה המקצועית שניתנה, הכינה את הנערות בראש וראשונה למקצועות נשיים מסורתיים, כספריות, תופרות, מטפלות וכדומה. נוסף לכך, מילאה מועצת הפועלות תפקידי-עזר פוליטיים, שהחשוב שבהם היה לגייס את תמיכת הנשים (הגברת תודעה פוליטית) בבחירות, לפי הקווים המפלגתיים.

סיכום

המימצאים שהועלו כאן מערערים את המיתוס אודות השוויון בין המינים שהושג בימי העליות השנייה והשלישית. נראה, שהרעיונות הרדיקאליים של החלוצים לא חלו על הגדרת תפקידי המינים, ועל הנשים היה להתארגן ולהיאבק לשם הכרה בזכותן 'למילוי חובות לאומיות'. הבנת הגורמים שתרמו להישגים המהפכניים של תנועת הפועלות בתקופה הנדונה, ולאילו שהסיטו אותה ממאבקה העיקש לפריצת המחסומים — עשויה להאיר את הדילמות של תנועות-נשים בחברות בעלות אוריינטאציה קולקטיבית, ובייחוד בחברה הישראלית. מראשית דרכה נמנעה תנועת הפועלות מלהגדיר עצמה כנאבכת נגד הדיכוי על-ידי הגברים. בתקופה שבין השנים 1911-1927 היתה המחויבות של תנועת הנשים לאידיאולוגיה שחרתה על דגלה את רעיונות השינוי העצמי וההשתתפות השוויונית ביצירת חברה חדשה. מחויבות זו איחדה את החברות, שפעלו בסיעות המתחרות שכתנועת העבודה. בחזית המאוחדת לחצה תנועת הנשים ליתר שוויון, להקצאת משאבים שהיו במחסור, כגון הכשרה, תעסוקה, רשיונות-עלייה, ולהשתתפות בגופים המחליטים של הארגונים בתנועת העבודה. תנועת הנשים שולבה בהסתדרות כחלק נפרד אך לא-אוטונומי של תנועת הפועלים, וכך נשלטה על-ידי מרכזי הכוח שהתפתחו. למן סוף שנות העשרים הסיטו שני גורמים את תנועת הנשים ממאבק מתמשך לשוויון בין המינים: הגורם הראשון היה הדרישות החוזרות ונשנות של המפלגות, ובמיוחד של 'אחדות עבודה', שלנשים תהיה מחויבות מלאה לאינטרסים הפוליטיים של תנועת העבודה, כפי שהוגדרו על-ידי המפלגה. הגורם השני היה כשלון המפלגה בפיתוח מחויבות אמיתית לשילוב האשה בבניית המוסדות הכלכליים, הפוליטיים והחברתיים של היישוב. גורמים אלו עיצבו את דרכה של תנועת הנשים בעשורים הבאים. המטרות הביצועיות הוגדרו מחדש כך, שהופחתו הדרישות מן ה'מימסד' הגברי לחלוקה צודקת יותר של השליטה על המשאבים. התנועה הפמיניסטית שצמחה מתוך רצונן של החלוצות להיות שותפות שוות בכיבוש תחומי-עבודה חדשים ובכניין הארץ, הפכה לארגון התנדבותי של נשים לשירותי רווחה וסעד הגדול ביותר ביישוב. למרות התמורה במטרות, נשארה בעינה מחויבותה הרשמית של מועצת הפועלות להשתתפות מלאה של הנשים בחיים הציבוריים. היא גם פיקחה על הקריירה הציבורית של חברותיה. הכול 'ציפו' שהנשים בתנועת העבודה יעלו בסולם הציבורי דרך שורות מועצת הפועלות, בעוד שהנהגתה פעלה כ'שומר השער' בין המובלעת הנשית לבין המימסד העיקרי ואיפשרה את המעבר רק למספר קטן של נבחרות, ובהן תמכה. גמולן של אלה היה ייצוג בגופים מרכזיים ומאוחד יותר — מושב בכנסת, והן היוו את הסמלים הספורים שטיפחו את האמונה הרווחת, שביישוב ובמדינה נשמר שוויון המינים. כתוצאה מכך תרם קיומו של ארגון-נשים חזק, שהתיימר לעמוד בראש המערכה למען האינטרסים של הנשים, להמשך קיומו של מיתוס השוויון.